

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

BULLETIN No. 55

INHOUD / SOMMAIRE

Dr D. A. WITTOP KONING
Pharmaceutische tijdschriften

Dr D. A. WITTOP KONING
Het medisch pharmaceutisch museum te Amsterdam.

Dr E. GRENDEL
Nederlandse apothekers hadden groot aandeel bij ontwikkeling Japanse farmacie

E. L. AHLRICHS
Gerrit Jan Mulder 1802-1880

Dr E. GRENDEL
De opleiding van apothekers in het eind van de 18e en begin van de 19e eeuw

Dr Ir. G. M. M. HOUBEN
Porseleinen gewichten

Dr E. GRENDEL
Wasringen

Dr J. H. LIGTERINK
Van onbekende Nederlandse apothekers. De leeftijd van een 18e eeuwse apotheker

Met toestemming van de redactie overgenomen uit „Apotheker en Wereld”.

150 Jaar farmaceutische tijdschriften

Deze titel lijkt in strijd met die ik aan het gedeelte van mijn gedenkboek van de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie gegeven heb en waar ik begin met 1775. In de inleiding daartoe heb ik al gesteld dat 1755 niet het oprichtingsjaar is van een tijdschrift, uitsluitend gewijd aan de farmacie. De artseneerbereidkunde is in deze oudste tijdschriften een sterk verwaarloosd onderdeel van publikaties gewijd aan de geneeskunde. Tijdschriften als „Verzameling van genees-, heel- en artseneerkundige aanmerkingen” (1755—1756), „Kweekschool der Artseneerkunde” (1759—1773), „Geneeskundig tijdschrift of verzameling van Ontleed-, Heel-, Artseneer- en Natuurkundige waarnemingen en nieuwe ontdekkingen” (1767—1770) en „Genees-, Heel-, Artseneer- en Vroedkundig Magazijn” (1782) bevatten slechts zeer weinig farmaceutische artikelen.

Het was de Amsterdamse apotheker P. J. Kasteleyn (1746—1794), die in zijn „Chemische Oefeningen voor de beminnaars der scheikunde in het algemeen en de apothekers, fabrikanten en trafiekanten in het bijzonder” (1785—1788), de nieuwe scheikunde van Lavoisier onder de Nederlandse apothekers bekendheid wilde geven. Na zijn vroegtijdige dood werd het werk voortgezet door Nicolaas Bondt en Johan Rudolph Deiman onder de titel „Chemische en physische oefeningen voor de beminnaars der schei- en natuurkunde, in het algemeen ter bevordering van industrie en oeconomiekunde en ten nutte der apothekers, fabrikanten en trafiekanten in het bijzonder” (1792—1797) en vervolgens nog twee jaar door de Utrechtse apotheker Pieter van Werkhoven (geb. 1792) als „Nieuwe chemische en physische oefeningen” (1798—1799). Deze tijdschriften waren dus meer chemisch dan farmaceutisch.

Dan valt er in de Franse tijd een stilte, die eerst verbroken zal worden na het verschijnen van de *Pharmacopoea Belgica* (1823) door de „Schei- en Artseneer- mengkundige Bibliotheek” (1824—1834) bijeenverzameld door Bernardus Meylink (1796—1862) apotheker en chemist te Deventer. Het tijdschrift wordt voortgezet als „Nieuwe Schei-, Artseneer- en Natuurkundige Bibliotheek” tot 1840. Als doel van de uitgave geeft Meylink o.a. aan „mijne kunstbroeders met de schei- en artseneer- mengkundige vruchten, welke vooral Frankrijks en Duitslands bodem oplevert, bij voortdurende bekend te maken”. Hij zal echter ook „de dienstige bouwstoffen van onzen Vaderlandschen grond met graagte opnemen.”

Aansluitend verschijnt nu het „Chemisch-Pharmaceutisch Archief” (1840—1842), met als redacteuren Dr J. E. de Vrij (1813—1898) apotheker, docent aan de klini-

sche school te Rotterdam, B. Eickma (1812—1885) apotheker te Rotterdam en A. F. van der Vliet (1812—1862) eveneens apotheker te Rotterdam. Hierin vinden wij reeds enige artikelen van P. J. Haaxman (1810—1888) apotheker te Leiden, later te Rotterdam, de oprichter van, hetgeen wij wel weer als voortzetting van het Chemisch-Pharmaceutisch Archief mogen zien, het „Tijdschrift voor Schei- en Artseneerbereidkunde” (1844—1845) voortgezet in 1849 als „Tijdschrift voor Wetenschappelijke Pharmacie” (1849—1867) en vervolgens als het „Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland” (1868—1888) en tenslotte als „Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie” (1889—1901).

In 1842 komt het tot oprichting van de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie, eerst als een plaatselijke Amsterdamse aangelegenheid, in 1845 uitgroeidend tot een landelijke organisatie. Daar werd in datzelfde jaar de behoefte gevoeld aan eigen „Berigten van de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie” (1845—1902). In 1856 komt het tot een samenwerking met Haaxman's tijdschrift, waarin in het vervolg de „berigten” der maatschappij onder een afzonderlijke rubriek opgenomen worden. In de praktijk komt het er op neer, dat zij achterin bijgebonden werden. Hiermede werd het wetenschappelijk farmaceutisch tijdschrift samen met het verenigingsnieuws gebundeld.

De N.M.P. bestond in 1864 uit de departementen Amsterdam, Utrecht, 's Gravenhage, Leiden, Deventer, Rotterdam en Groningen, waaruit we zien dat het verenigingsleven zich voornamelijk in de randstad afspeelde. Er werden dan ook buiten de Maatschappij landelijke bijeenkomsten van apothekers belegd tussen 1879 en 1884 en er werd zelfs een tijdschrift opgericht naast het tijdschrift voor wetenschappelijke pharmacie, tevens bevattende de mededelingen van de N.M.P. Dit blad werd door R. J. Opwyrdra (1822—1891), apotheker te Nijmegen onder de naam „Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland” in 1864 begonnen en zou tot op heden blijven bestaan. Zijn „woord aan mijne kunstbroeders” ter introductie is door mij in zijn geheel in bovengenoemd gedenkboek opgenomen. Het is het eindstadium van de langdurige pogingen tot wetwijziging, die in het volgende jaar hun beslag zouden krijgen.

De doelstelling is o.a. „naast zich te wijden aan de wetenschappen die met de beoefening der pharmacie in de nauwste betrekking staan, een weekblad, waarin de stoffelijke belangen van den pharmaceut worden voorgesteld en vertegenwoordigd, waarin hij gelegenheid

heeft, onder zijne kunstbroeders van zijne gevoelens te doen blijken en als in dagelijkschen omgang met hen te verkeerem." In 1902 werd het „Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie en de Berigten der Maatschappij" hiermede verenigd.

Reeds voor de oprichting van het Weekblad werd een dergelijke poging gedaan in Arnhem, waar in 1853 enkele nummers van het „Weekblad voor apothekers" verschenen, een onderneming die bij gebrek aan belangstelling doodbloedde.

Toch vond men het „Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland" en daarnaast het „Pharmaceutisch Weekblad" in de jaren 1875—1888 nog niet voldoende. Driemaal is in deze korte periode een poging gedaan nog een derde tijdschrift te beginnen. Het eerste is „De Pharmaceut" (1875—1877) onder redactie van Herman van Gelder (1848—1933) militair apotheker, Dr Vitus Bruinsma te Leeuwarden en O. J. Risselada te Almelo. Als doel wordt aangegeven naast de wetenschap rekening te houden „met het feit, dat een apotheker, hoezeer ook „man der wetenschap" tevens koopman is.

Maar daarna blijft een niet te enge plaats over voor de „verwante wetenschappen". Wij verstaan hieronder — in ruime opvatting — al de onderdeelen der natuurwetenschap. Een aantal daarvan zijn werkelijk hulpwetenschappen voor de Pharmaceut, maar ook die, welke slechts in zeer verwijderd verband staan met de pharmacie, meenen wij niet te moeten buiten sluiten." Bij gebrek aan deelname is het blad na twee jaargangen opgehouden te bestaan.

Zes jaar later wordt het „Weekblad voor Pharmacie" (1883—1887) geboren. Weer is Herman van Gelder een der redakteuren. In het „ons afscheid" schrijft de redactie „Wij wenschten vooral bij de jongere pharmaceuten de o.i. nog niet voldoende gevestigde meening ingang te doen vinden, dat een apotheker meer dan een koopman is en toonen moet een beoefenaar te zijn van een wetenschappelijk vak ... Dit doel is niet bereikt."

Een derde en laatste poging werd in 1887 gedaan, wederom door Herman van Gelder en G. B. Schmidt, met het „Maandblad voor Apothekers" (1887—1888), dat als vervolg op het weekblad voor pharmacie door kan gaan. Ook in de vorm van dit maandblad heeft echter het weekblad voor pharmacie het leven niet langer dan twee jaar kunnen rekken.

Na 1902 was het pharmaceutisch weekblad alleen overgebleven. Sedert 1930 was er een commercieel en technisch bijblad aan verbonden, dat in 1933 opgevolgd werd door een zelfstandig tijdschrift „De Apotheek" (1933—1935). Vanaf 1936 werd het als geheel afzonderlijk, maandelijks te verschijnen rubriek „De

Apotheek" in het weekblad voortgezet. Ook na de oorlog, in de jaren 1971 en 1972, is het maatschappelijk deel van het Weekblad afzonderlijk geweest. Mag ik besluiten met het „Waarheen gaan wij?" van Prof. Dr. D. van Os, algemeen voorzitter van de Maatschappij in het eerste nummer van „De Apotheek" „Naar een actie om te komen tot een beter begrip van de plichten, rechten en waarde van een academische opleiding van een apotheker door het publiek; naar een krachtig verzet tegen die organisaties, die een apotheker in zijn positie als wetenschappelijke en zakenman trachten te benadeelen; naar een modernisering van de gebouwen, van de inrichting, van de bedrijfsmethoden der apotheek, maar dit alles met handhaving van het wetenschappelijk peil en de ethische beginselen van den apotheker". Woorden die na ruim 40 jaren niet veel van hun waarde ingeboet hebben.

D. A. WITTOP KONING

LITERATUUR:

D. A. Wittop Koning, De Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie 1842-1942, benevens overzicht der nederlandse pharmaceutische tijdschriften van 1755 tot heden A'dam 1948.

Het medisch pharmaceutisch museum te Amsterdam

door:

Dr. D. A. Wittop Koning

Voorgeschiedenis:

In 1887 diende het departement Utrecht van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie op de algemene vergadering een voorstel in om te komen tot inrichting van een museum van voor de geschiedenis van de pharmacie belangrijke voorwerpen. Er werden een drietal oproepen geplaatst om voorwerpen af te staan voor het museum, waarvan de laatste eindelijk resultaat had. De moeilijkheid was echter om een geschikte ruimte te vinden om de voorwerpen op te stellen. In 1895 werden de bijnagebrachte voorwerpen opgesteld op de tentoonstelling van geneeskrachtige en nuttige planten te 's-Gravenhage, een jaar later werden ze afgestaan aan het Rijksmuseum en daar geplaatst in een donker, ondergronds lokaal.

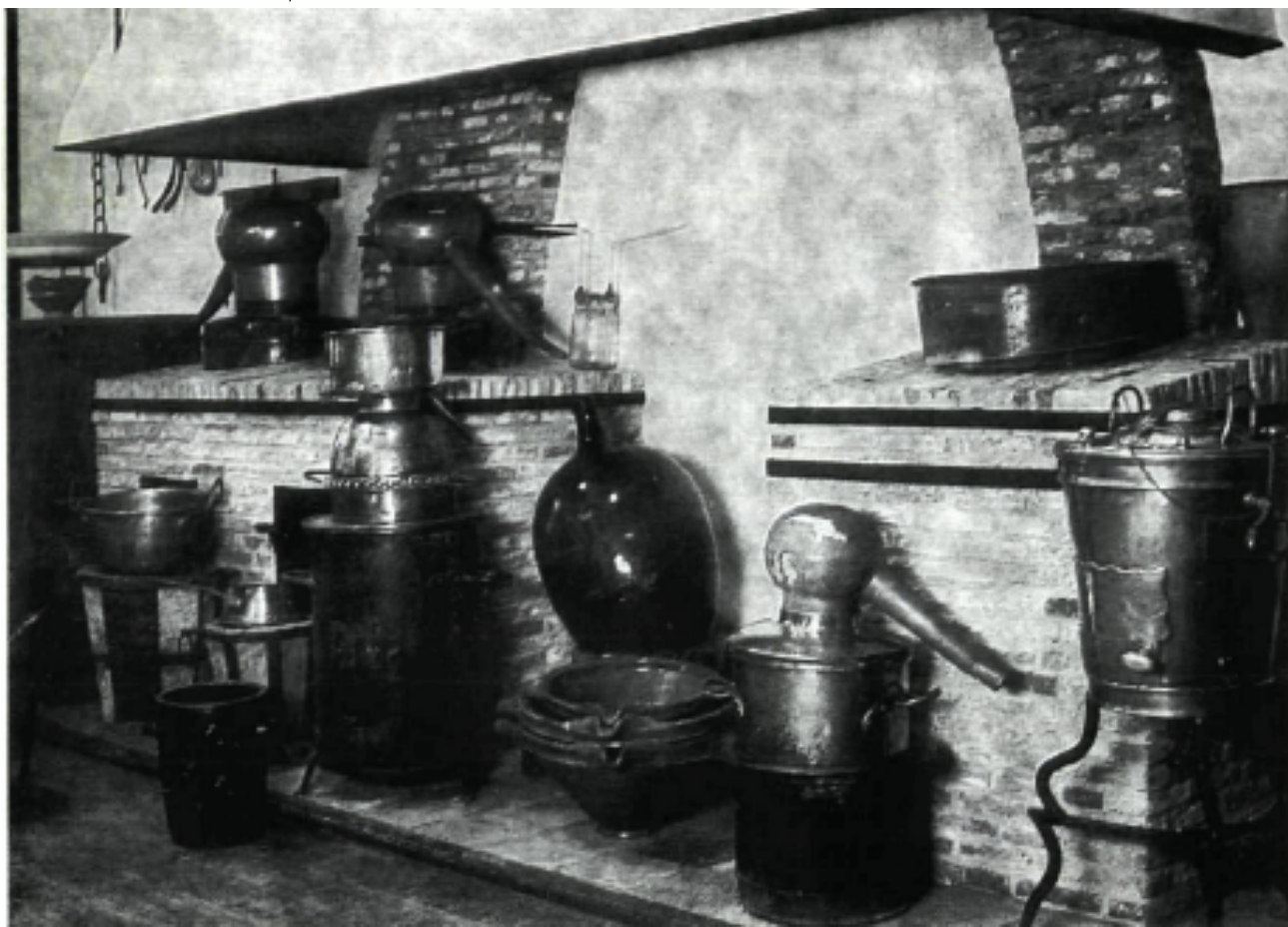
Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst werd in 1899 te Arnhem een Historisch-geneeskundige tentoonstelling ingericht, die door Koningin Emma en Koningin Wilhelmina bezocht werd. Toen ontspoon zich een gesprek tussen Koningin Emma en Dr. C. E. Daniëls, bibliothecaris van de Maatschappij voor Geneeskunst dat in de inleiding tot de Gids voor de bezoekers van het Geschiedkundig Medisch Pharmaceutisch Museum (1905) voor het nageslacht bewaard gebleven is. Daniëls schrijft: „Aan het einde van dit bezoek sprak H.M. Koningin Emma Hoogstderzelve spijt uit, dat weldra al het bijnagebrachte weder uit elkaar zou gaan, terwijl het, als het bijeen blijven kon, zoo nuttig zou zijn voor de algemeene ontwikkeling van ieder die het bezocht”. Daniëls wees er toen op dat daarvoor een eerste vereiste was dat al de voorwerpen eigendom zouden zijn, terwijl ze voor de tentoonstelling uiteraard slechts in bruikleen gegeven waren. De Koningin-Moeder was van oordeel „dat geneeskundigen, die dikwerf zulk een grooten invloed uitoefenen op hun medemenschen zoo iets toch wel tot stand zouden kunnen brengen en „dat het althans eens te beproeven ware of het niet gelukken zoude”. Daniëls antwoordde dat hij die woorden als een opdracht be-

De Boerhaavezaal in het Stedelijk museum

schouwend, zijn best zou doen haar te uitvoer te leggen.

In 1900 verzocht hij medewerking om te komen tot een historisch geneeskundig museum in het Stedelijk Museum te Amsterdam en dit na voltooiing aan de Gemeente over te dragen. Hij wenste hierin op te nemen een apotheek met bijbehorend laboratorium en riep de hulp van het hoofdbestuur van de Maatschappij

Het laboratorium in de Koestraat

voor Pharmacie in om het Rijk te bewegen de destijds geschonken voorwerpen aan de Gemeente in bruikleen af te staan.

Dit werd in 1901 toegestaan, zodat het museum het jaar daarop kon worden geopend. Van der Wielen beschrijft het museum kort voor de opening, waaruit we lezen dat er een apotheekruimte „d'Moor gestigt 1739” was, een laboratorium, trouwe navolging van dat van Antoni d'Ailly uit 1812 zoals het weergegeven is op de beide aquarellen van J. Jelgershuis, een krankzinnigenzaal (hokkenzaal) met dwangbedden, dwangbuizen, isoleerhok, enz. en een kraamkamer, ingericht naar een tekening van Cornelis Troost. Toen deze vier ruimten ingericht waren bleken er een groot aantal ongelijksoortige voorwerpen over te zijn die noch in de ene noch in de andere zaal pasten. Hiervoor werd een jaar later nog een zaal beschikbaar gesteld, de „Prenenzaal” die geleidelijk aan meer en meer aan Boerhaave gewijd werd. Het museum, dat toen op zijn hoogtepunt was, was een stichting met als voorzitter Daniëls en als leden Prof. P. van der Wielen, hoogleraar in de pharmacie en A. J. Rijk, apotheker, directeur van de Pharmaceutische Handelsvereniging v/h d'Ailly, Mastenbroek en Gallenkamp, die vele originele voorwerpen uit het laboratorium van zijn voorgangers

ter beschikking gesteld had. Het museum bestond toen dus uit vijf zalen en gaf een beeld van alle aspecten der geneeskunst en pharmacie.

Op 4 juni 1909 stond Daniëls zijn museum in vollem eigendom af aan de Gemeente Amsterdam, „om het daardoor een blijvende deskundige verzorging te verzekeren”. Sedertdien was dus het beheer bij de conservator van het Gemeentemuseum en traden de genoemde bestuursleden van de stichting op als commissie van toezicht of advies.

Van der Wielen viel het in zijn beschrijving van 1902 reeds op, dat de zaak weinig homogeen was, het laboratorium was bijna een eeuw jonger dan de apotheek. Er waren meer bezwaren aan te voeren met als belangrijkste dat men in 1902 niet beschikte over een oude apotheekbetimmering en kasten heeft laten maken die, hoe goed ook bedoeld, niet de indruk van 1739 konden geven.

De doelstelling van het museum wordt door Daniëls omschreven als „met zorgvuldige inachtneming van geschiedkundige gegevens en volstreekte terzijdestelling van eenige phantasie een getrouw beeld te geven van de wijze waarop men in **Amsterdam**, in de

De apotheek in de Koestraat

tweede helft der 18e eeuw, gewoon was in te richten, een apotheek, een apothekers-laboratorium, een krankzinnigenzaal en een kraamkamer”.

Ruim 30 jaar heeft het museum een rustig bestaan gehad in het Stedelijk Museum, toen verdween de Boerhaavezaal. De voorwerpen werden overgebracht naar het gebouw van het Tijdschrift voor Geneeskunde, de boeken gingen terug naar de bibliotheek van de Maatschappij voor Geneeskunst. De mogelijkheid ergens de collectie medische instrumenten te tonen was verdwenen. Was dit voor de medische afdeling een ernstige amputatie, de ellende begon pas. In 1947 moesten het museum voor tijdmeetkunde en ons museum het veld ruimen voor de steeds groeiende collectie moderne kunst van het Stedelijk Museum. Het eerste zou na jaren lang opgeslagen te zijn geweest een onderkomen in Utrecht vinden, over ons museum meende het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem zich te kunnen ontfemen. Daar is het echter nooit tot opstelling gekomen en in 1949 gingen in Amsterdam stemmen op om de zaak daar weer terug te krijgen. Inmiddels waren wij in dat jaar zo gelukkig, de Louis XVI-betimmering te kunnen kopen van de banketbakkerij op de hoek van de Utrechtsestraat en de Herengracht, waarin vroeger een apotheek geweest zou zijn. De banketbakker zei altijd tegen zijn klanten dat hij koekjes uit de vergifkast verkocht. Het huis is inderdaad eigendom van apotheker Harmen Bon geweest, zijn apotheek was er niet gevestigd. Wel was er schuin

aan de overkant op een andere hoek een apotheek die misschien bij de opheffing zijn betimmering aan de banketbakker overdeed. Wie zal het zeggen, een feit blijft dat de betimmering veel eerder voor een apotheek gemaakt zal zijn dan voor een banketbakkerij en dat de verzameling Delfts blauwe potten van het museum er bijzonder goed in uitkwam. Dit werd het eerst getoond op de tentoonstelling „de oude apotheek” te 's-Gravenhage in 1949 en het volgende jaar op de tentoonstelling Vroedmeester, Pillendraaier en Liefhebber der Natuur in het Waaggebouw te Amsterdam.

Vervolgens deed zich de gelegenheid voor bescheiden ruimte te krijgen in het te restaureren Wijnkopersgildehuis in de Koestraat. Hadden we in het Stedelijk Museum eerst 5 en vervolgens 4 ruimten beschikbaar, thans kregen we de grote benedenzaal en een zaal op de eerste verdieping, waar slechts drie van de vijf vroegere opstellingen terug konden keren; te weten: Apotheek, Laboratorium en de verzameling medische instrumenten.

Bij de reconstructie op de tentoonstelling in 1950 bleek de kraamkamer zodanig geleden te hebben dat wederopstelling veel geld zou kosten, bovendien is een dergelijke panopticumachtige opstelling uit de tijd. De restanten van het dolhuis bleven opgeslagen in het gemeentelijk verzorgingshuis aan de Roeterstraat, omdat de verdiepingshoogte in de Koestraat te klein was.

Later zou blijken dat men daar wel zeer onzorgvuldig met deze zaken omgesprongen was en thans alleen de voorwerpen over zijn, de betimmering was in de kachel verdwenen. Toen het museum in 1952 officieus openging waren er slechts drie van de oorspronkelijke ruimten over, de apotheek, het laboratorium en de zaal met medische instrumenten.

Maar ook hier zou het museum geen rust krijgen, geen definitief onderkomen. De wensen gingen uit naar het Waaggebouw aan de Nieuwmarkt, waar bovenin nog de restanten van het theater anatomicum zijn, in de vorm van een houten kap met de geschilderde wapens van de Amsterdamse chirurgijns. Het moest niet zo moeilijk zijn aan de hand van de kopergravure de Anatomie weer te reconstrueren, waarmede het museum, en ook Amsterdam een belangrijke historische attractie rijker zouden zijn. Sedert 1932 is echter in het Waaggebouw en wel juist op de bewuste tweede etage het Joods Historisch Museum gevestigd. De kranten schreven dat in de loop van 1969 de historische collectie van Amsterdam overgebracht zou worden naar het dan gereede deel van het Burgerweeshuis aan de Kalverstraat. Om technische redenen bleek het echter niet uitvoerbaar een gedeelte van het complex aan de Kalverstraat in gebruik te nemen, zodat ge-

wacht moest worden tot het geheel klaar zou zijn in het jubileumjaar 1975. De inventaris van de Waag werd echter wel reeds opgeborgen en zo kwam toch nog onverwacht einde 1974 het besluit dat het Joods historisch museum twee etages zou zakken en het medisch pharmaceutisch museum boven in de Waag zou komen. Doordat een en ander wat overhaast uitgevoerd moest worden kon de restauratie van het theater anatomicum nog niet plaats vinden en kreeg ons museum, voor een jaar, een vitrinetentoonstelling met voorwerpen uit het museum. Van de oorspronkelijke ruimten is nu niets meer over. Het wachten is op reconstructie van het theater anatomicum, maar voor een restauratie van de fundamenteen zal het Waaggebouw waarschijnlijk eerst nog een jaar dicht gaan. Dan is de beschikbare ruimte kleiner dan ooit, zodat naar meer ruimte gezocht moet worden, al of niet in het Waaggebouw. Het ligt in de bedoeling dat het Joods historisch museum omtrent 1980 naar de geres- taureerde synagoge gaat, waarmede het hele Waag- gebouw beschikbaar zou komen. Het is dacht ik heel goed mogelijk op Nederlands niveau en niet op Am- sterdams het gehele gebouw te vullen. Zullen beide musea dan definitief op hun bestemming zijn na jaren van omzwervingen? De tijd zal het leren, maar we mo- gen niet werkloos toezien.

Nederlandse Apothekers hadden groot aandeel bij ontwikkeling Japanse Farmacie

door:

Dr. E. Grendel, apotheker Haastrecht

Apotheker en Wereld, een nieuw tijdschrift voor de Nederlandse apotheker. Nederland is maar een heel klein stukje op onze wereldbol, daarom verdienen die Nederlandse apothekers die in de loop der eeuwen Nederland ontgroeit zijn en in andere landen een vooraanstaande plaats innamen, zeer zeker in dit tijdschrift besproken te worden. Eén daarvan is apotheker A. J. C. Geerts, die in Japan voor de ontwikkeling van de farmacie aldaar een grote rol heeft gespeeld. Als bewijs hiervan werd op 18 mei 1974 uit eerbied voor zijn werk in de tuin van het Nationaal Laboratorium voor Gezondheidszorg en Geneeskunde een monument onthuld door enige Japanse collegae en studenten.

De wetenschappelijke levensloop van A. J. C. Geerts was als volgt: Geboren op 24 maart 1843 als zoon van de taalgeleerde H. Geerts te Oudendijk werd A. J. C. Geerts apotheker en als zodanig docent voor de vakken plantkunde en scheikunde verbonden aan de kweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht, waar ook de militaire apothekers werden opgeleid. In november 1868 werd hij als militair apotheker 3de kl. gedetacheerd naar de garnizoens-infirmierie te Arnhem, terwijl hij terzelfder tijd tot militair apotheker 2de kl. werd bevorderd. Nog aan het eind van hetzelfde jaar werd hij door de Inspecteur-generaal van de Nederlandse geneeskundige dienst voorgedragen als docent voor

de natuurwetenschappelijke vakken aan de in 1857 opgerichte keizerlijke school voor militaire geneeskundigen te Nagasaki in Japan. Deze school was gesticht door de Nederlandse militaire arts Jhr. Dr. J. L. C. Pompe van Meerdervoort (1857—1862), die ook in 1861 het eerste militaire hospitaal te Nagasaki volgens Europese eisen in Japan had opgericht.

Daartoe was Geerts bij decreet van Z.M. de Koning der Nederlanden op 7 maart 1869 vergunning verleend tijdelijk in Japanse militaire dienst te treden. Blijkbaar

cm, 奥行 27 cm で、1.2×2.37 m の地を石欄で区画してある。山手の高地の上で、墓地の上からの入口に近い上段にあり、横浜の港を一望のうちにいる景勝の地である。

なお、ゲールツの碑が東京下谷谷中天王寺墓地にある。1891年8月30日の建立で、次の文が書いてある。

写真 4-a
ゲールツ碑 (真)
東京谷中天王寺境内

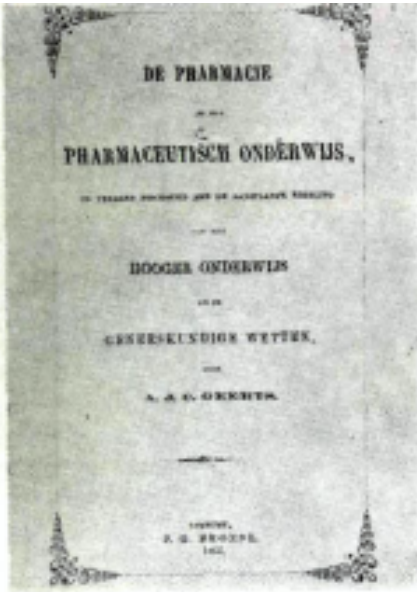
写真 4-b
ゲールツ碑 (真)

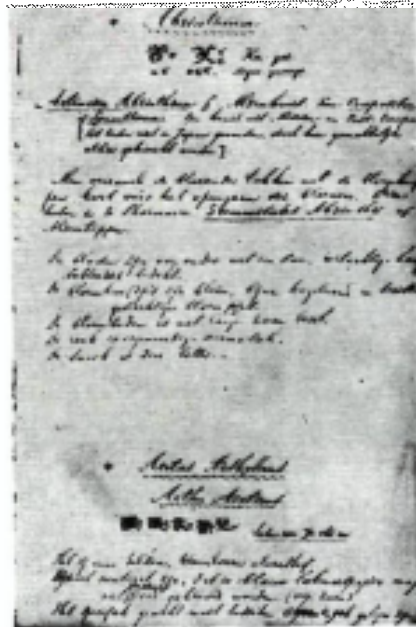
IN LOVING AND GRATEFUL REMEMBRANCE
OF
DR. A.J.C. GEERTS.
BORN AT OUDENDYK, HOLLAND.
THE MERITORIOUS PROMOTER
OF
PHARMACY AND HYGIENE IN JAPAN.
WHO DIED AT YOKOHAMA, 30TH AUGUST,
1883.
ERECTED BY HIS JAPANESE FRIENDS AND
PUPILS.

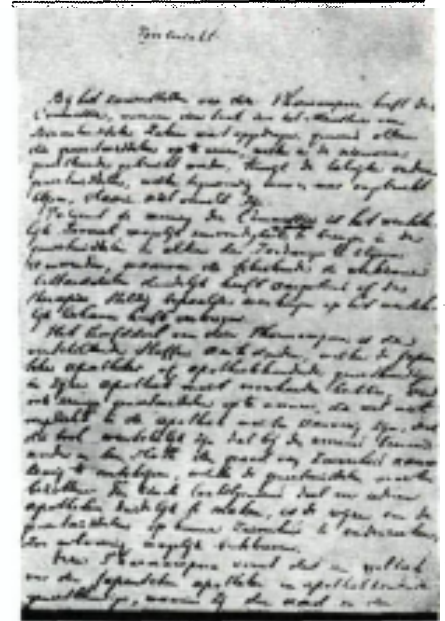
Het monument een eenvoudige grote natuursteen met een opschrift dat sprak van dankbare herinnering.

Een stelling, die hij al eerder in het Pharmaceutisch Weekblad van 1868 had verkondigd.

Eerste zijde van Geert'sche „Pharmacopoea Japonica”.

Voorbericht van Geert'sche „Pharmacopoea Japonica”, (1889).

stond Geerts zeer goed aangeschreven bij de militair-geneeskundige dienst. Hij had zich nl. sterk geïnteresseerd voor de nieuwe wet, regelende de uitoefening der artseneijbereidkunst (de geneeskundige wetten van 1 juni 1865). Immers in 1867 was van zijn hand een brochure van 24 pagina's verschenen, waarin hij o.a. de opmerkingen maakte over het feit dat een apotheker, die nu volgens de nieuwe wet zijn zesjarige studie aan een hogeschool had volbracht, toch nog verplicht was een verdere opleiding aan de militaire kweekschool te volgen.

Nadat hij in juli 1869 op zijn plaats van bestemming in Japan was gearriveerd, heeft hij zich gedurende de eer-

ste vijf jaren grondig ingewerkt in de literatuur van de natuurwetenschappen in Japan, waarvan zeer veel afkomstig was van Nederlandse geleerden, dankzij hun contact met Japanners in onze oude vestingen op het eiland Deshima. Het gevolg hiervan was, dat hij reeds in 1874 door de minister van openbaar onderwijs werd belast met de oprichting en installering van een laboratorium voor gezondheidsleer en scheikunde te Kiyoto. Dit was de oude keizerlijke hoofdstad waarin hij zich als eerste Hollander mocht vestigen. Hier begon hij ook te werken aan de samenstelling van een Japanse farmacopee volgens Europese begrippen, welk werk hij in 1877 volbracht. Helaas werd deze farmacopee niet ge-

Geerts werd begraven te Yokohama. Bij de herdenking in 1974 werd door Japanse collegae ook een bezoek aan zijn graf gebracht.

Dr. A. J. C. Geerts.

De begraafplaats.

drukt uitgegeven. Het manuscript is in Japan bewaard gebleven zodat enkele bladzijden als fotocopie werden verkregen (een tweetal).

Wel werd in 1883 hiervan gebruik gemaakt door een farmacopee-commissie om opnieuw een concept voor een Japanse farmacopee samen te stellen. Dit concept werd door Dr. J. F. Eijkman volledig herzien. Eijkman was in 1881 als professor aan de medische faculteit benoemd om onderwijs te geven in scheikunde en farmacologie en praktische oefeningen te doen houden in het laboratorium voor medici en farmaceuten. Door Dr. Gross werd dit concept in het latijn vertaald, waarmee de eerste Pharmacopoea Japonica tot stand kwam.

In september 1876 werd Geerts verzocht een laboratorium op en in te richten voor toegepaste scheikunde in de gezondheidsleer en geneeskunde te Yédo en tenslotte na de aankomst van een Nederlandse collega, P. C. Plugge, een gelijkwaardig laboratorium te Yokohama. Van dit laboratorium werd hij in mei 1877 directeur en dat bleef hij tot zijn dood op 30 augustus 1883. In zijn Japanse jaren heeft Geerts steeds contact onderhouden met Nederlandse geleerden, hoofdzakelijk botanici en medici o.a. Temminck, Schlegel, Den Haan Bleeker, Blume, De Vriese, Miquel, Hofmann en Suringar.

Vele publicaties in de diverse wetenschappelijke bladen verschenen van zijn hand, o.a. in 1878 een tweedelig werk over de Japanse en Chinese natuurwetenschappen. Andere publicaties zijn:

- Geerts, A. J. C. Über die Pharmacopoe Japans. - D. Ges. f. Natur u. VÖlkerk. Ost-Asiens I, 1874.
- Geerts, A. J. C. Abortion among the Japanese. - D. Ges. f. Nat. u. VÖlkerk. Ost-Asiens 1874.
- Geerts, A. J. C. On sanitary Reform. 1880.
- Geerts, A. J. C. Les produits de la Nature Japonaise et Chinoise.
- Geerts, A. J. C. Vaccination in Japan. - Japan Weekly Mail, June 1879, reprinted in Yokohama 1879.

- Geerts, A. J. C. Medicine in Japan. - The Lancet, Vol. 11, 1882.
- Geerts, A. J. C. Medical Literature in Japan. - Medical News, Vol. 8, 1882.
- Geerts, A. J. C. Le Japon. Les Progrès de la Science. - Annales de l'Extrême Orient, Tome I, 1878-'79.
- Geerts, A. J. C. Zur künstlichen Erregung des Abortus in Japan. - Mitth. D. Ges. f. Nat. u. VÖlkerk. Ost-Asiens 1874, Heft IV.
- Geerts, A. J. C. Analyses of ten Japanese Mineral Spring-Waters. - Trans. of the Asiat. Soc. of Japan, Vol. IX. Yokohama 1881.

Geerts eerste Nederlandse medewerker in Japan werd de in 1876 aan het chemische laboratorium te Tokio aangestelde apotheker Dr. P. C. Plugge.

P. C. Plugge werd op 12 april 1847 te Middelburg geboren, behoorde tot een van de drie kandidaten, die in 1869 voor de eerste maal apothekers-examen deden volgens de nieuwe Geneeskundige wetten van juni

写真 3 ゲールツ墓 (横浜外人墓地)

1934) といい、昭和9年11月16日81才で東京で死んだ。娘が6人あって、そのうちの1人、麻布に住居のドレスメーカーに私は昭和10年に面会して写真を拝借したことがある。

ゲールツの墓は、横浜山手の外人墓地にある。図はその写真で、昭和10年、夫人の死を墓石に刻み、全体に墨を入れたときに撮影したものである。墓碑の文字は

HIER RUST
A.J.C. GEERTS
DIRECTEUR VAN HET RYKS SCHEIKUNDIG
HYGIENISCH LABORATORIUM. RIDDER DER
ORDE VAN DE RYZENDE ZON, &c., &c.
GEBOREN TE OUDENDIJK, HOLLAND,
DEN 24^{TTN} MAART 1843
OVERLEDEN TE YOKOHAMA
DEN 30^{TTN} AUGUSTUS 1883
R.I.P.
KIWA GEERTS YAMAGUCHI
ZIJNE ECHTGENOOTE
GEBOREN TE NAGASAKI
DEN 9^{DEN} SEPTEMBER 1853
OVERLEDEN TE TOKIO
DEN 16^{DEN} NOVEMBER 1934.

De grafsteen of het graf van Dr. Geerts.

1865. Hij promoveerde in 1872 te Groningen op een natuurkundig onderwerp: Bijdrage tot de kennis der photochemie. Na zijn promotie werd hij tot directeur van het chemisch laboratorium te Tokio benoemd.

Na zijn terugkeer in Holland werd hij in 1878 benoemd tot hoogleraar in de farmacie en toxicologie aan de universiteit te Groningen.

Van zijn hand verschenen vele publicaties in het „Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland”.

Op een reis naar Indië overleed hij te Buitenzorg op 29 juni 1897.

Hij was erelid van N.M.P.

Nadat Plugge als chemiker in het Hygiënisch-pharmaceutisch laboratorium te Tokio gewerkt had van 1875 tot 1878 volgde apotheker Dr. J. F. Eykman hem op van 1877 tot 1882. Ook werd hij in 1877 benoemd tot hoogleraar in de anorganische en organische scheikunde aan de universiteit van Japan te Tokio.

Evenals van de hand van Plugge verschenen verschillende bijdragen van Eykman in Haaxman tijdschrift.

Eykman was op 9 januari 1851 geboren te Nijkerk en deed in 1875 apothekers-examen. In 1876 vertrok hij naar Japan en keerde in 1882 naar Holland terug. In 1897 werd hij hoogleraar in de artseneijkunde en toxicologie aan de universiteit van Groningen.

Zijn volledige necrologie publiceerde Prof. P. van der Wielen in het Pharmaceutisch Weekblad van 10 juli 1915.

LITERATUUR:

Pharmaceutisch Weekblad 1868 no. 25-26-29-30-32-33-34.

Kleiweg de Zwaan, J. P. Volkerkundliches und Geschichtliches über die Heilkunde der Chinesen und Japaner.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche My der Wetenschappen. 1917.

Itallie, E. L. van (1939) Uit de geschiedenis der militaire pharmacie in Nederland. Pharmac. Weekblad 76, 349 en 397.

Over zijn werk en leven in Japan is in september 1964 een publicatie verschenen in de Japanse taal van de hand van collega Tootaro Simizu.

Tootaroo Simizu (1964) J. Pract. Pharm. September.

Grendel, E. A. J. C. Geerts, een Nederlandse apotheker die in de vorige eeuw een groot aandeel heeft gehad in de westerse ontwikkeling van de japanse farmacie.

Pharmaceutisch Weekblad 109. 1974.

Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland. 10de jaargang en verdere 1877 etc.

Moulin, D. de, J. L. C. Pompe van Meerdervoort and his „vijf jaren in Japan”. Acta Septimi Conventus. Gandavi 1974. Amsterdam.

Dr. Eykman en Dr. Plugge met hun leerlingen voor het pharmaceutisch Laboratorium te Tokyo.

Gerrit Jan Mulder 1802-1880

E. L. Ahlrichs, apotheker

Gerrit Jan Mulder, die van 1840—1868 als hoogleraar in de chemie verbonden is geweest aan de Utrechtse Hogeschool, heeft in deze functie op uitgebreid terrein zijn werk verricht. Wát ook maar enigszins verband kon houden met de scheikunde werd door hem onderzocht en gepubliceerd. Daardoor is een groot aantal brochures, krantenartikelen en grotere werken door hem nagelaten. Hij heeft meerdere malen schetsen geschreven van wat **om** en **in** zijn leven is voorgevallen; hij schreef deze alsof ze na zijn dood voor de pers bestemd waren. Zoals hij zich had voorgeno- men heeft hij deze schetsen steeds vernietigd, maar hij schreef ze, zoals hij heeft aangegeven, om zelf op de hoogte te blijven van de geschiedenis van zijn be- staan en hij waardeerde daardoor te meer ieder, die daar bij betrokken was.

De laatste schets begon hij in 1861 in Utrecht en hij sloot deze af in 1873. In 1877 heeft hij dit werk nog herzien. Mulder heeft zo zijn „Levensschets” van 565 bladzijden geschreven en nagelaten aan drie van zijn vrienden om deze schets óf ongewijzigd uit te geven, óf te vernietigen. Een van de drijfveren hiertoe was, dat Mulder uit vele levensberichten van anderen vond blij- ken, hoe deze **niet** moeten worden geschreven, om- dat doorgaans daarin niet staat aangegeven wat had bijgedragen tot de genesis van de man wiens beeld men tekende. En wie en wat er toe heeft bijgedragen om de mens te doen worden, wat hij geworden is, was naar zijn mening buitengewoon belangrijk.

Ten Doesschate schreef: Zijn autobiografie doet vooral bij de be- schrijving van zijn jeugd twijfelen waar de waarheid en waar de verdichtels beginnen.

Het leven en werken van Mulder is in 1938 door W. Labruyere in zijn proefschrift beschreven van een scheikundig standpunt. Hier wil ik proberen iets van zijn invloed op de pharmacie aan u te laten zien, waar- bij ik vooropstel zeker niet volledig te kunnen zijn. Daaraan zal een verhaal over de mens Mulder vooraf moeten gaan.

Gerrit Jan Mulder werd in Utrecht geboren op 27 de- cember 1802 als zoon van de chirurgijn Jan Andries Mulder en Petronella van Ommeren. Oorspronkelijk was het de bedoeling van zijn vader, dat Gerrit Jan, evenals zijn vader en grootvader chirurgijn zou wor- den. Daardoor is hij met het vak opgegroeid; zoals

hij zelf beschrijft speelde hij als klein kind reeds met mensenbeenderen en zodra hij had leren lezen begon hij met het lezen van boeken over anatomie.

Toen hij 7 jaar was werd hij door zijn vader hierover geëxamineerd en hij kreeg als beloning „een zilveren doosje, naar dien tijd zalven bevattende met de kleu- ren van de regenboog” („ung simplex, coeruleum, di- gestivum, balsanum arcei, enz.”).

Toen hij 8 jaar was deed hij examen voor aderlaten en kreeg een zilveren lancetkoker als beloning. Op 9-jarige leeftijd verliet hij de gewone lagere school, waar hij onderwijs had gekregen in rekenen en lezen en ging vervolgens naar de zgn. Franse school, die hij op zijn 11e jaar verliet.

Intussen was hij op zijn 10e jaar al zo verzadigd met boekenkennis, dat zijn lust tot experimenteren ont- waakte en hij zijn kennis aan de praktijk wilde toetsen. Daarom roofde hij met hulp van de man van de werk- ster een menselijk om zijn anatomische kennis uit te breiden (hij bewaarde dat lijk onder zijn bed!), want aan het vergezellen van zijn vader bij het ziekenbe- zoek had Gerrit Jan niet voldoende.

Van der Beek schreef: „G. J. Mulder was een vroegwijs en mij- merend jongmens, zeer vrijgelaten en al jong als **volwassen** mens beschouwd”.

Na het verlaten der Franse school had hij niet vol- doende te doen en uit deze tijd dateert zijn eerste chemische interesse. Op de potten en flessen in de chirurgijnswinkel van zijn vader las hij b.v. mercurius sublimatus corrosivus en calomel, cerussa en viridi aeris met daarachter geheimzinnige tekens; maar de vraag wat dit alles was, wist niemand te beantwoorden. Er werd hem gezegd dat mercurius sublimatus corro- sivus en calomel waren „kwik”. Met kwik zelf en het kwik, dat hij moest laten verdwijnen in Unguentum hydrargyri, door het 5 à 6 dagen te wrijven, waren dit dus in totaal 4 soorten kwik. Voor de bereiding van Lapis infernalis, de helse steen, loste zijn vader dukatons op in sterk water, waarna hij deze oplossing droogdampte. Dit waren kinderproblemen, die naar een antwoord zochten en de Wet van Lavoisier over de onveranderlijkheid van de aard van de stof was ons nog onbekend. Het wetenschappelijk verband tussen de scheikundige stoffen was nog niet gelegd.

Lavoisier had zijn zienswijze in 1774 verkondigd en de Utrechtse hoogleraren Nahuys (1775—1794) en N. C. de Fremery (1795—1840), waren enthousiaste volgelingen van hem.

Deze eerste, kinderlijke, belangstelling is later zo ver uitgroeid, dat Mulder in 1840 hoogleraar in de chemie is geworden. Hij heeft toen de kast met ingrediënten van zijn vader geplaatst in zijn scheikundige laboratorium in het gebouw Leeuwenbergh in Utrecht en bij zijn vertrek heeft hij deze kast daar achtergelaten.

Op 13-jarige leeftijd werd Gerrit Jan als prosector verbonden aan de school voor vroedvrouwen, met de opdracht lijken te prepareren voor de lessen. Een van de „voorrechten”, die hij in deze tijd genoot, was dat hij met zijn vader mee mocht om na de geseling van de misdadigers hun ruggen en hun brandmerken met zelf te verzorgen.

Op 14-jarige leeftijd was Mulder met lessen in Latijn en Grieks begonnen, zodat hij op zijn 16e jaar, in 1819 toelatingsexamen voor de Hogeschool kon doen. Hij was toen dus student en in zijn Levensschets is de verzuchting te vinden: „de Hollandse taal had ik nooit goed geleerd, de Franse was ik tamelijk vergeten, Latijn en Grieks waren mager, Hoogduits en Engels had ik nooit geleerd, ordelijk onderwijs nimmer gehad en wiskunde kende ik niet; en de lessen, nog overal in het Latijn gegeven, verstond ik niet”.

Door middel van Duitse en Franse woordenboeken leerde hij toen zichzelf deze talen.

Voor het onderwijs in de natuurwetenschappen bleek het Latijn een grote rem te zijn. Dit was niet alleen voor Mulder, maar ook voor b.v. Simons, de latere Minister van Binnenlandse Zaken en voor Snellen, de latere oogheekundige, was de moeilijkheid even groot. Zij hebben elkaar geholpen en samengewerkt voor hun propaedeuse. Mulder had de zeer radicale methode gevolgd van twee leerboeken uit het hoofd te leren en pas daarna begreep hij de lessen, die werden gegeven.

N. C. de Fremery onderwees toen: chemie, pharmacie, zoölogie, politia medica en medicina forensis en had daarnaast nog een drukke praktijk als arts. Naast deze geneeskundige opleiding volgde Mulder uit liefhebberij nog colleges kegelsneden, differentiaal- en integraalrekening, logica, metaphysica en moraal bij Schröder en ook nog 6 jaar lang bij Moll de physica, astronomie en waterstaat.

Hoe kon hij dit volhouden?

Toen Mulder 3 jaar oud was, was er bij zijn burens, in de nacht een felle brand geweest; de herinnering hieraan heeft hem een zekere angst bezorgd voor het slapen gaan, zodat hij tot zijn 35e jaar nooit langer dan 4 uur van de 24 heeft kunnen slapen. Hierdoor heeft hij het kunnen volhouden 10 à 15 vakken tegelijk te studeren.

In deze studieperiode viel ook zijn medewerking aan de proeven over de snelheid van het geluid, die tussen Amersfoort en Naarden werden genomen door Moll.

Zijn antwoord op een prijsvraag over de wateren van Utrecht werd bekroond. Later noemde hij dit zelf een voorbeeld van de slechtste analyses, die er ooit zijn gedaan; maar een analytische opleiding was toen aan de Hogeschool niet mogelijk.

De grachten in Amsterdam hebben Mulder nog gebracht tot een nader onderzoek en de publicatie: „Over de wateren en de lucht van Amsterdam”. Hierover schreef Mulder later: „alsof ik er op verzot was mijne onkunde in analytische chemie steeds uit te venten”.

Na de promotie tot medicinae doctor (16 maart 1825) werd Mulder op aandringen van N. C. de Fremery door de medische faculteit nog eens geëxamineerd, waardoor hij artis pharmaceuticae doctor werd (3 mei 1825). Hij verkreeg deze graad ondanks zijn protest, omdat hij zelf vond dat zijn antwoorden bij dit examen niet voldoende waren geweest bij het herkennen der simplicia. Dit alles gebeurde toen hij 22 jaar oud was.

Deze tweede promotie was mogelijk volgens de H.O.-wet van 1816. Zo promoveerden: 1818 H. G. de Beveren Esveldt, Leiden; 1825 G. J. Mulder, Utrecht; 1842 B. Verver, Meppel en Van Anroo, Zaltbommel.

Door de opleiding die Mulder had gevolgd is hij een sterk voorstander geworden van een studium generale, een sterk verdediger van de Universiteiten tegenover vakscholen.

In 1826 werd Mulder lector aan het Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam. De apothekers, eigenaars van een botanische tuin, verzochten hem de lessen in de botanie te geven. Na de bezwaren, door Mulder gemaakt omdat hij niet voldoende botanische kennis had, accepteerde hij toch de opdracht, omdat hij het tijd vond zelf wat van de plantkunde te leren. Hij schafte zich een leerboek aan, leerde dagelijks zes planten en binnen 14 dagen doceerde hij de botanie voor 40 leerlingen, waarbij hij ervoor zorgde zelf steeds één les vóór te zijn.

Uit het huwelijk dat Gerrit Jan Mulder op 27 mei 1827 sloot met Wilhelmina van Rossum, zijn zes kinderen geboren, van wie zijn zoon Eduard ook hoogleraar scheikunde werd.

Mulder was een heerszuchtig mens, die altijd vond dat hij gelijk had en die zeer moeilijk van het tegendeel te overtuigen was; hij had een nogal opvliegend karakter, dat mede de oorzaak zal zijn geweest, dat het echtpaar later uit elkaar is gegaan. Een andere oorzaak is zeker te vinden in de alinea die in zijn „Levensschets” in 1877 voorkomt over zijn moeder: „Haar beeld was en bleef in mij als dat van het ideaal van eene vrouw, en leeft nog zoo in mij. Nergens heb ik

haar wederga gevonden, en dat heeft eene ledige ruimte in mijn hart gelaten, als in dat van een verliefde, die het voorwerp zijner innige vereering verloren heeft en ronddoelt en zoekt en toetst en vergeelijkt, maar altoos zich hoort toeroepen: „neen, zij is het niet”.

Mulder was zeer heftig in zijn reacties en maakte zich daardoor vele vijanden. Veel van zijn geschriften zijn op zeer scherpe wijze gesteld, zoals b.v. de polemieken met Liebig en Gunning en niet te vergeten zijn strijd met Thorbecke over de nieuwe wetten en over het onderwijs. Zowel door Koning Willem I, II als III werd hij herhaalde malen geraadpleegd, niet als arts, maar als organisator op het terrein van het Hoger Onderwijs.

In 1827 bij de oprichting van de Geneeskundige School te Rotterdam werd Mulder lector voor chemie, pharmacie, pharmacologie, botanie, materies medica, zoölogie, geologie, mineralogie en physica. Daarbij leidde hij de praktische oefeningen; hij is de eerste geweest die in Nederland de chemie door de studenten praktisch heeft laten beoefenen. Dit kostte hem 3 uren per dag. Naast 4 uren slaap bleven dus nog 17 uren over voor de geneeskundige praktijk.

Behalve de Rotterdamse leerlingen volgden ook de apothekersleerlingen uit Dordrecht zijn lessen, daar dit door de Provinciale Geneeskundige Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht als eis werd gesteld voor het afleggen der examens.

Na de uitbreiding van zijn geneeskundige praktijk legde Mulder het botanische lectoraat neer en beperkte zich tot de chemie, pharmacie, pharmacologie en physica. Voor zijn geneeskundige praktijk legde hij toen 60 tot 80 visites per dag af wat hem een inkomen van ongeveer f 10.000,— per jaar opleverde.

„Om geld vragen deed ik nooit; mijne rekeningen waren bij de meer gegoeden opengelaten, bij de minder gegoeden met een minimum ingevuld”.

(„In Rotterdam steeds wijn gedronken, maar nooit gekocht”.)

In 1835 had Mulder zich zodanig overwerkt, dat hij zijn praktijk moest neerleggen en een rustkuur doen. In de periode 1835—1840 heeft hij zich toen op de chemie toegelegd en een groot deel van zijn zelfonderricht aangevuld door correspondentie met Berzelius (in de periode 1834—1848). Hij verrichtte daarbij 100 elementair analyses om deze onder de knie te krijgen.

In 1834 in zijn boek „Scheikundige Werktuigkunde” betoogde Mulder dat men voor een goed gebruik van een instrument noodzakelijk de historische ontwikkeling hiervan behoort te kennen en daarnaast ook met de theorie, die aan het instrument ten grondslag ligt, vertrouwd moet zijn. Dit boek geeft daardoor een verzameling van oude vormen, waarin een apparaat is gebruikt.

Toen N. C. de Fremery in 1840 aftrad als Hoogleraar in Utrecht werd Gerrit Jan Mulder zijn opvolger (hoewel de Fremery liever zijn zoon P. J. J. de Fremery als opvolger had gezien, die al sinds 1829 buitengewoon hoogleraar was en ook hoogleraar aan de Veeartsenijschool). De benoeming van Mulder vond plaats op aanbeveling van Faraday, Liebig en Berzelius, die hadden geschreven naar Koning Willem I.

Mulder begon met voor zijn studenten ook in Utrecht het practisch laboratoriumwerk in te voeren (het eerste laboratorium van Mulder, gevestigd op de Hoogt was slecht ingericht en klein), waartoe hij in 1845 de beschikking kreeg over een geheel nieuw door hem ingericht laboratorium in het gebouw Leeuwenbergh. Naast zijn gewone werk gaf Mulder jarenlang wekelijks een lezing van twee uren over de ontwikkeling der Scheikunde.

Ten behoeve van het Departement van Koloniën kwam in 1845 tot stand dat de pharmaceuten voor Indië (militairen) voortaan het onderwijs in natuur-, schei-, artseni-, plant-, dier- en aardkunde samen met de studenten aan de Utrechtse Hogeschool zouden ontvangen en dat zij bovendien een opleiding in apotheken zouden krijgen. Rauwenhoff doceerde de pharmaceutische botanie, maar Mulder kreeg het oppertoezicht en de leiding van deze universitaire opvoeding. Gemiddeld had hij hiervoor 10 leerlingen per jaar, waarbij hij hen niet alleen opleidde, maar ook jaarlijks examineerde en na het laatste examen hen aan de Koning voordroeg voor een benoeming tot apotheker. Mulder heeft dit ook nog tijdens zijn emeritaat volgehouden tot 1875, toen hij om gezondheidsredenen deze opleiding moest overdragen aan H. Wefers Bettink, die toen Directeur was van de Burgerschool in Utrecht. De andere pharmaceuten dan die voor Nederlands-Indië woonden de lessen van Mulder niet bij.

Mulder omschreef de oorzaak hiervan als volgt:

„De heer N. . . . , gewezen apotheker, was lid der Provinciale Geneeskundige Commissie en geen apothekersleerling mogt dientengevolge — hij gaf privaat-onderwijs en liet zich geld offeren — mijne lessen aanhoren, en deed een enkele het, die werd òf elders geëxamineerd, òf de heer N. . . . zette het hem betaald”.

„De Pharmaceuten, die overal de steun voor de chemie zijn, konden het dus te Utrecht niet wezen, behalve die voor Indië”.

In 1840 begon Mulder, als hoogleraar in de faculteit der wis- en natuurkunde, met lessen in de pharmacie en de pharmacologie voor medische studenten. Zijn adviserende stem bij het geneeskundig candidaats-examen werd echter genegeerd: de examinandi slaagden toch altijd. Mulder nam daarom na enkele jaren afscheid van deze examina, toen de geneeskundige faculteit had uitgesproken, „dat de pharmacie er niets toe deed”. Wel bleef Mulder toen nog de physiologische chemie doceren.

In 1849 uitte Mulder de klacht, dat wel onderwijs in de pharmacie op de hogeschool was voorgeschreven, maar uitsluitend voor hen, die er veel minder mede te doen hebben, dan de pharmaceuten zelve, die het niet horen mogen.

Hij beklagde zich er ook over dat er niet een apart Ministerie voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was, maar dat alles viel onder Binnenlandse Zaken. Dit was veel te veel voor één Ministerie. Verder had hij tegen de Hogere Burger Scholen die in 1867 werden opgericht, het bezwaar dat ze te veel dienst deden als vooropleiding voor de Academie te Delft, maar niet voldoende voor de andere Hogescholen.

In de periode 1840—1851 heeft Mulder als lid der Pharmacope-commissie meegewerkt aan de eerste Nederlandse Pharmacope, die de Pharmacopoea Belgica van 1823 heeft vervangen en die heeft dienst gedaan van 1851 tot 1872. Dat daarin zo veel fouten stonden was volgens Mulder de schuld van Minister Thorbecke. Deze had een exemplaar gebruikt, dat was overgeschreven door een niet-deskundige; en de vele schrijffouten van dit exemplaar werden mede tot wet verheven omdat Thorbecke niet wilde goedkeuren, dat in de drukproef deze fouten werden gecorrigeerd.

Mulder is ook lid geweest van de Commissie ter herziening van de Geneeskundige wetten en verordeningen. Deze commissie heeft een algehele herziening ontworpen, die door een controverse tussen Mulder en Thorbecke in gewijzigde vorm als wetsontwerp werd ingediend. Ook het geneeskundig onderwijs werd daarbij geregeld.

Zoals bekend werden op 1 juni 1865 de wetten aangenomen en de wet op de uitoefening der artsennijverheid is van kracht gebleven tot 1963.

In 1848 werd er een poging gedaan sterk te bezuinigen op het Hoger Onderwijs. Mulder was sterk hier tegen en hij propageerde juist de mogelijkheid voor Utrecht van concentratie van het geneeskundig onderwijs. Hij vond het onnodig dat in Utrecht, ten behoeve van de Hogeschool, het Militair Hospitaal en de Veeartsenijkundige School er 3 botanische tuinen, 3 chemische laboratoria en 2 klinieken waren voor een volkomen gelijkvormige opleiding.

In de periode 1844—1854 heeft Mulder tientallen brochures geschreven en in 1853—54 was hij Rector Magnificus.

In 1854 had Mulder opnieuw een rustkuur nodig, zodat hij zelfs ontslag vroeg als hoogleraar, maar Utrecht wilde hem niet laten gaan en de Koning vond zelf als oplossing dat de assistenten van Mulder zijn lessen zouden gaan geven (o.a. J. W. Gunning) en dat Mulder zelf als bestuurder van het laboratorium zou optreden. Pas enige jaren later heeft Mulder zijn lessen geheel hervat.

In de periode 1851—1856 heeft Mulder de chemie wat met rust gelaten en zich meer bewogen op politiek

terrein; vooral in die zin, dat hij zijn doorgaans opbouwende, critieken leverde op allerlei wetsontwerpen, zoals de geneeskundige staatsregeling en de wetten op zout, zeewater, wijn en suiker. Daarvoor heeft hij zeer veel brochures geschreven en ook, soms dagelijks, hoofd artikelen in couranten.

Hij is hierbij meestal op heftige en scherpe wijze in het strijdperk getreden.

De Voeding van de Nederlanders en de Voeding van de Neger in Suriname waren onderwerpen van zijn geschriften, waarin hij probeerde een juister diëet aan te geven voor de minder bedeeden en het gebruik van eiwitten in de vorm van vlees of vis heeft aanbevolen. Uit de brochure: „De Voeding van Nederland in verband tot den Volksgeest” van 1847 citeer ik de volgende zinnen:

„Het dieet van de mens moet juist zijn. Er is innig verband tussen geest en lichaam; beide zijn van elkaar afhankelijk”.

(Er is niets nieuws onder de zon. In 1967 werd na onderzoekingen van de W.H.O. geconstateerd dat een groot deel der zwarte bevolking in Z.-Afrika geestelijk zeer achterloopt als gevolg van eenzijdige voeding — geestelijk niveau van kind van 4 à 5 jaar.)

„... met 4 grein braakwijnsteen keert men de geest van een krachtige man voor een uur of langer om en maakt dien krachteloos”.

En verder: „De prikkel der sterke drank moet worden vervangen door de prikkel van gezond voedsel. Dat alcohol, in verdunnen staat gebruikt, nu en dan en voor velen een heilzame prikkel is, mag niemand ontkennen. Dit geldt echter geenszins voor den veel te sterken jenever, die tot de Apotheek behoorde terug te keren, waaruit hij is ontstaan”.

Dat Mulder zijn tijd vooruit was, blijkt uit de brochure over de Voeding van de Neger in Suriname, die in 1847 verscheen. Hierin staat o.a.:

„Ik zou de voorvechters van de gelijke rechten der menschen onderling, de strijders voor de gelijkheid van allen voor de wet, wel wenschen af te vragen, of zij in hunne plannen van bevordering dier regten van den mensch ook niet het eten en het drinken van het menschedom zouden opnemen”.

In 1859 schreef Mulder zijn werk over „De Scheikunde der bouwbare aarde”. Zijn inzichten in de chemie der bodem zijn gebleken juist te zijn, dan die van Liebig, die in de 19e eeuw zeer veel aanhangers had.

In de periode 1851—1867 is Mulder lid geweest van de Utrechtse gemeenteraad.

In 1847 had hij er al op gewezen, dat aan geen der Hogescholen de leer der gezondheidsbewaring werd onderwezen, en dat het toch verstandiger is te voorkomen dan te herstellen.

In 1863 was een explosie in de Utrechtse gasfabriek weer aanleiding tot het schrijven van een drietal bro-

chures. Tijdens de cholera-epidemie van 1832 schreef Mulder samen met de arts Van der Pant over de cholera in Rotterdam o.a. „Het is volstrekt onnodig om bij de komst der cholera omzigtig te wezen met Maas- of Rottewater; geen medicus behoeft b.v. het gebruik van regenwater voor dranken en eten koken aan te bevelen”.

Bij de laatste cholera-epidemie in 1866 schreef hij „De scheikundige middelen tegen de verspreiding der cholera”. Hij keerde zich toen fel tegen de „schimmeltheorie” van Pettenkofer; en zei nu niet dat het drinkwater geen betekenis had, achtte de stadsgrachten en de Rotte nu niet goed, maar de welputten en het rivierwater wel. Hij vond het toen wel mogelijk dat water besmet kon zijn met cholera.

Uitgaande ervan, „dat het de plicht is der geneeskundigen op hygiënische maatregelen aan te dringen; dat het de plicht is der Regering daaraan hare beste krachten te wijden”, verzocht de regering aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen een onderzoek in te stellen. Deze taak vond de Akademie te zwaar en Mulder ging op lokaal niveau opereren. In 1855 werd in Utrecht door de gemeenteraad op zijn initiatief een gezondheidscommissie ingesteld. Bij de aanbieding van zijn rapport zei hij dat sinds 1813 in Nederland de volksgezondheid was verwaarloosd. Mulder meende „dat men geen heil behoorde of behoefde te zoeken in politieke verordeningen, dat de publieke opinie moet en zal gewonnen worden voor de goede zaak, omdat het meerendeels onkunde en niet onwil is die in deze de hinderpalen uitmaakt”.

In 1858 werd een eerste drinkwateronderzoek ingesteld.

Van 1832 tot 1875 is Mulder opgetreden als adviseur van de Nederlandsche Handel Maatschappij en ook van het Departement van Koloniën. Hij onderzocht hiervoor opium, azijn, jenever, meel, verwaren en metalen en hij gaf adviezen over de cultuur van koffie, suiker, tabak, kaneel, thee en zijde, waartoe kisten vol aardsoorten van Java werden onderzocht. Verder gaf hij adviezen over steenkolen, bruinkolen, ertsen en de uit-smelting van tin.

In 1865 werd Mulder ziek en in 1868 kreeg hij na een jaar ziekteverlof ontslag als hoogleraar en vestigde zich in Bennekom. Hij werd in 1868 opgevolgd door twee hoogleraren, nl. P. J. van Kerckhoff voor de organische en anorganische chemie en zijn zoon Eduard Mulder als buitengewoon hoogleraar voor de pharmaceutische chemie en toxicologie.

Sinds 1872 kon Mulder zich zo slecht bewegen, dat hij zijn kamer niet meer kon verlaten.

In 1874 werd hij blind aan beide ogen en in 1877 kon hij zich in het geheel niet meer bewegen. Toch bleef hij geestelijk nog steeds actief, zodat hij in de jaren 1878—79, ondanks zijn blindheid, nog een werk in 4 delen kon laten verschijnen over „De Geneeskunst-

oefenaren naar de Nederlandsche Wetten”. Kort voor zijn dood verscheen in begin 1880 nog zijn laatste werk „Over de noodzakelijkheid van gymnasiale opleiding voor Geneeskunst-oefenaren”.

Gerrit Jan Mulder overleed op 18 april 1880 op de leeftijd van 77 jaar en werd in De Bilt begraven.

Toen in 1876 de pharmacie als zelfstandig vak werd opgenomen in de faculteit der wis- en natuurkunde, was dit voor een groot deel te danken aan Mulder, die sinds 1842 steeds bij de Regering er op had aangedrongen de apothekers-opleiding bij het universitaire onderwijs onder te brengen.

In het Tijdschrift „Bijdrage tot Geneeskundige Staatsregeling” (in 1842) schreef hij artikelen over „De Apothekersstand” en over „De Opleiding van den Apotheker”, waarin hij aandrang op beperking van het aantal apotheken tot een zekere verhouding t.o.v. de bevolking; aandrang op de vaststelling van een geneesmiddelentax; aandrang op het geven van Hoger Onderwijs aan de pharmaceuten en er aanmerking op maakte, dat in de Staatscommissie voor de wetsontwerpen geen enkele apotheker was benoemd.

Mulder achtte het noodzakelijk dat de opleiding overeen kwam met de opleiding van de geneeskundigen, zodat de apotheker en de arts op gelijke hoogte zouden komen in ontwikkeling, want beide beoefenen dezelfde of aanverwante wetenschappen.

„Dan zal men niet meer een Pharmacopoe behoeven te schrijven, alsof men voor kinderen schrijft, zooals de Pharmacopoe Belgica is, en voor een deel moest zijn, voor de meeste Nederlandsche niet onderleide Pharmaceuten”.

In het artikel „De Apothekersstand” schreef hij in 1842: „Tot nu toe ontvingen de apothekers of geen, of geen goed onderwijs en het is daarom natuurlijk, dat er omtrent geen kundige pharmaceuten in ons land gevonden worden”. Over de examens schreef hij: „Degene, die vragen, degene, die antwoorden moest, wisten het geen van beide”.

De apothekersopleiding

Vóór 1876 werd de apotheker uitsluitend opgeleid in de apotheek en hij deed examen voor het Collegium Medico-Pharmaceuticum van de stad waar hij zich wilde vestigen. Na de opheffing van de gilden werden Departementale Commissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht opgericht (1801), die de bepalingen tegen het onbevoegd uitoefenen van genees- en apothekerskunst moesten handhaven. Dit lukte niet. Stoeder schreef in zijn „Geschiedenis der Pharmacie” hierover: „Zoo was het ook nu nog zelfs mogelijk om zich hier te lande als apotheker te vestigen zonder een bepaald examen af te leggen zooals dat in den gildetijd, herhaaldelijk, trots de toen bestaande verorde-

ningen, geschiedde. Menigeen, die lager onderwijs had genoten — een voorrecht toen alleen bereikbaar voor den gegoeden burgerstand — en in het Latijn eenigszins bedreven was enkele jaren bij een gevestigden apotheker had gediend, vestigde zich zonder het afleggen van eenig examen als apotheker". Pas na de inlijving bij het Franse Keizerrijk werden de besluiten streng gehandhaafd. Na 2 jaren practijkuitoefening mocht de geëxamineerde, na visitatie van zijn diploma door de Departementale Commissie zich in het Departement vrij vestigen.

De opleiding tot apotheker was echter nog geheel onverzorgd. De Groningse hoogleraar Petrus Driessen schreef in die tijd: „Bijzonder dienstig zoude het uit dien hoofde zijn, ten opzichte der eigenlijke scheikunde en artseneerij, indien men kundige en werkzame apothekers tot leermeesters verkoos".

In 1815 bij de invoering van de Wet op het Hoger Onderwijs kwam pas erkenning van artseneerij als wetenschappelijk vak, maar alleen in de Medische faculteit.

In 1823 werden klinische scholen opgericht in Haarlem, Hoorn, Alkmaar, Amsterdam, Rotterdam en Middelburg voor opleiding voor heelmeeesters en vroedvrouwen en daarnaast ook voor apothekers. Deze scholen brachten veel verbetering.

Over het onderwijs nog dit citaat (1842):

„Te Leiden is men aan de Hogeschool zoo verre nog niet gekomen, dat men daar weet wat Pharmacie eigenlijk is. Onder den naam van Pharmacie is daar jaren achtereen Pharmacognosie gedoceerd; maar Pharmacie is er nimmer aan Studenten gegeven, en alzoo kan men te Leiden niet hebben, wat men te Utrecht en te Groningen had, dat de Pharmaceuten op de achterste banken der Artseneerijkundige Kollegiën zich achter de studenten in de Medicijnen, tweemaal 's weeks, gedurende 3/4 uurs, mogten plaatsen".

De Geneeskundige Wetten van 1865 brachten scheiding tussen de uitoefening der geneeskunst en de artseneerijkunst, maar het onderwijs en de examens voor apotheker bleven nog buiten de Universiteit. In de periode 1865—1876 kreeg men toelating tot de universiteit door diploma's van Latijnse scholen en kostscholen en naderhand door afleggen van het litterair-mathematisch examen.

Om apotheker te worden werkte men practisch in een apotheek en deed examen van hulp-apotheker; dit werd later genoemd apothekersbediende. Verder liep men colleges, werkte ten minste twee jaren als hulp-apotheker en deed dan apothekersexamen, dat in verschillende plaatsen van ons land werd afgenomen.

Bij de reorganisatie van het Hoger Onderwijs in 1876 veranderde dit. Toen kwamen Pharmacie en Toxicologie als zelfstandige wetenschappen aan de universiteiten en er werden hoogleraren benoemd.

Mulder wees op de noodzaak van een zeer uitgebreide

scheikundige en botanische opleiding om de apotheker in staat te stellen niet alleen geneesmiddelen te bereiden, maar ook verwisselingen en vervalsingen op te sporen.

Voor het pharmaceutisch doctoraalexamen stelde hij voor: de Natuur-, Planten-, Dier- en Mineraalkunde, de Pharmacognosie, de kennis van de vergiften en van de Doses der geneesmiddelen; de Artseneerij- en de Artseneerijmengkunde; voor de Scheikunde de algemeene en de bijzondere, de ontledende en practische Scheikunde en bovendien overlegging van een verslag van 10 scheikundige en 10 pharmaceutische onderzoekingen en bewerkingen. Hiervoor achtte hij een studietijd van 3 à 4 jaar nodig. Vooraf zou dan een opleiding tot adjuvant in een apotheek moeten plaats vinden en de examinandus moest dan tenminste 2 jaar als adjuvant hebben gewerkt.

Dit komt dus overeen met het programma, dat in 1877 door H. Wefers Bettink bij zijn benoeming als eerste hoogleraar in de Pharmacie in Utrecht werd ingevoerd en dat tot voor kort nog de basis vormde van de opleiding.

Zoals Ten Doesschate schreef:

„Mulder is later in ons land de autoriteit op pharmaceutisch gebied geworden, en men kan er van verzekerd zijn, dat deze ijverige man wel zijn best zal hebben gedaan om zoveel kennis te verwerven, dat hij werkelijk een autoriteit werd".

Mulder begon pas serieus de chemie te beoefenen op zijn 34e jaar en was eigenlijk autodidact. Hij vond zelf zich als scheikundige in de maatschappij minder geslaagd dan als medicus.

Als het niet om gezondheidsredenen was geweest en als zijn mede-lector Stipriaan Luisius, aan de Klinische School te Rotterdam, niet zo had opgezien tegen het geven van onderwijs in de scheikunde, zou Mulder volgens zijn eigen oordeel, nooit tot een blijvende beoefening van de chemie zijn overgegaan.

Van der Beek schreef: „Mulder was grondlegger van het Nederlandse onderwijs in de chemie, die als natuuronderzoeker de „zin van het Zijn" wil doorgronden, en — de wetenschap ver vooruit — het proteïne als levensstof herkende. Leermeester, die zijn leerlingen bezielde, maar uiteindelijk met niemand kon opschieten en daardoor in het practisch laboratoriumwerk hulp te kort kwam. Een mens, die te allen tijde zichzelf was en deed wat hem inviel.

De overeenkomst tussen Mulder en von Baumhauer was dat zij beide bekwame academische vaklieden waren, met ijver om de wetenschap en haar toepassing te dienen, zonder er zelf iets beter van te worden. Toch bleef von Baumhauer slechts van nationale betekenis, terwijl Mulder een plaatsje onder de internationale geleerden inneemt en de buitenlanders van nu ook nog kan interesseren".

De mening van ten Doesschate was als volgt:

„G. J. Mulder was de grote revolutionair, die Nederland op het gebied der scheikunde op internationaal peil heeft gebracht. Mulder heeft zich meer op de vorming zijner leerlingen toegelegd, dan op het verkrijgen van roem. Hierdoor heeft hij ook geen wetenschappelijke school gevormd maar een paedagogische”, aldus Labruyere in zijn proefschrift. En ook: „Het is duidelijk dat G. J. Mulder een chemicus is geweest, die ten onrechte op den achtergrond is geraakt. Hij verdient in Nederland een grotere bekendheid, dan hij geniet...”

Vooraf ook bij de pharmaceutische opleiding legde hij de nadruk op het nut van een praktische vorming. In het Gedenkboek bij het 300-jarig bestaan van de Utrechtse Universiteit heeft Cohen geschreven: „Als docent is Mulder onovertroffen geweest en als zoodanig is de Utrechtse Hogeschool hem dan ook grooten dank verschuldigd”.

Al heeft Mulder geleefd in een periode waarin de specialisatie niet zo ver was doorgevoerd als thans het geval is, toch zal ieder, die zijn werk overziet, worden getroffen door de veelzijdigheid hiervan.

Mulder heeft in zijn „Levensschets” aangegeven, zoals hierboven al is aangehaald, dat de wordingsgeschiedenis van iemand van groot belang is en daarbij heeft hij zelf gewezen op het veelzijdige onderricht, dat hij van zijn vader heeft ontvangen. Deze was, behalve chirurgijn, ook Kameraar van de Bemuurde Weerd, een voorstad van Utrecht, een functie, die te beschouwen is als van een soort onder-burgemeester. Daardoor leerde Gerrit Jan over het water, de sluizen, de bruggen, de goten, de riolen en over andere zaken van hygiënisch belang. Bovendien was vader Mulder een goed tuinier, die hem leerde bloemen kweken en vruchten verzorgen en ook zorgen voor de koeien, in de weide buiten de stad.

Mulder heeft zelf steeds gevonden dat hij zijn universele blik aan zijn vader te danken had. Mulder heeft geleefd als tijdgenoot van Snellen, Donders, Buys Ballot en Nicolaas Beets en heeft in de eerste driekwart van de 19e eeuw een grote ontwikkeling van de wetenschap gezien, waaraan hij steeds, zowel door eigen werk, als door critiek op het werk van anderen, geprobeerd heeft het zijne bij te dragen.

Hij had zijn hart verpand aan het onderwijs en om u nog een laatste beeld te geven van Gerrit Jan Mulder, dat niet zonder arrogantie is, eindig ik met een citaat uit zijn „Levensschets”: „Hoe vele gebreken er ook in mijn onderwijs mogen geweest zijn, ik ben zeker, dat ik nut gesticht heb, dat ik mijne plaats niet geheel onwaardig ben geweest aan eene Hoogeschool van Nederland”.

LITERATUUR:

- H. J. van Beek, E. H. von Baumhauer, zijn betekenis voor de wetenschap en de Nederlandse economie - Leiden 1963.
Dr. J. G. van Cittert-Eymers, Gerrit Jan Mulder 1802—1880 - Pharm. Weekbl. 101 (1966) 407.
Prof. Dr. E. Cohen, Briefe die uns nicht erreichten, Blätter zur Biographie von G. J. Mulder - Rec. Trav. Chim. Pays-Bas, 57 (1938).
Dr. G. ten Doesschate, De Utrechtse Universiteit en de Geneeskunde - Nieuwkoop 1963.
Gedenkboek der Utrechtsche Universiteit 1636—1936.
W. Labruyere, G. J. Mulder 1802—1880 - Leiden 1938.
Dr. C. te Lintum, De Cholera te Rotterdam in vroeger tijden - ± 1909.
G. J. Mulder, Levensschets door hemzelve geschreven en door drie zijner vrienden uitgegeven - Utrecht 1883.
Dr. C. Offringa, Burgerzin en Wetenschap, Een eerste aanzet tot Milieubeheer in Utrecht - Jaarb. Oud-Utrecht 1972.
Prof. Dr. D. van Os, Geschiedenis van het onderwijs in de Pharmacie aan de Rijksuniversiteit te Groningen in: Pharmaciae Groninganae Sacrum - Groningen 1964.
W. Stoeder, Geschiedenis der Pharmacie in Nederland - Amsterdam 1891.
Dr. D. A. Wittop Koning, De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1842—1942. - Amsterdam 1948.

De opleiding van apothekers in het eind van de 18e en begin van de 19e eeuw

Over de opleiding van apothekers, wat betreft de eigenlijke leerstof, aan het eind van de 18de en het begin van de 19de eeuw is in Nederland tot heden weinig gepubliceerd. Slechts in een enkel artikel van Daems over deze opleiding door het Collegium Medicum te Amsterdam en door het Collegium Medico-Pharmaceuticum te Haarlem worden enige gegevens vermeld; terwijl Cohen het een en ander heeft verteld over deze opleiding omstreeks 1732. In het algemeen kan men zeggen dat deze opleiding aan het einde van de 18de eeuw als volgt verliep. Met niet meer kennis dan die van een volksschool kwamen de jongelingen, ongeveer 12 jaar oud, in de leer bij een Meester-Apothecar. Het stedelijk gilde, indien aanwezig, bepaalde het aantal jaren dat de leerling in de praktijk moest doorbrengen om tot het examen van apothecars-knecht te worden toegelaten. Dit examen werd afgenomen door een Commissie, met als voorzitter de Deken van het Gilde, bijgestaan door enige leden-meesters. Dat deze gang van zaken niet al te best door alle apothecars werd beoordeeld, bewijst een stukje uit het voorbericht van een boekje uit 1793: „Pharmaceutische Verlostigingen in vraagen voorgesteld, voor diegenen, welke als Apotheker willen geëxamineerd worden, door een Apotheker in Nederland”. Rotterdam, by Nicolaas Cornel 1793.

Hierin lezen wij het volgende: Veele jonge lieden die zig die edele Konst der Pharmacië wilden eigen maken en zig meer en meer benaarstigten om goede gronden te leggen; hoe smartelyk is het soms daar mede gesteld: met zyn twaalf of veertiende jaar word hy voor drie a vier jaaren in een Apotheek als leerling geplaatst; de Droogery en andere Simplicia te leeren, is zyne eerste taak, die hy, benevens de bezigheden die er te verrigten zyn, te doen staat. Kent hy die gebrekkig en heeft hy die met groote moeite van buiten moeten leeren, hy begeeft zig naar eenen anderen Patroon, en geeft zig als Knecht aan.

Na twee of drie jaaren tyds komt er eene gelegenheid open, die hy niet kan voorby laten gaan; door het afsterven van zyn Patroon, trouwt hy met de Weduwe, of met eene Dochter derzelve, en zal zelfs Meester worden, indien de proeve, die er verrigt moet worden, maar gelukkig mag uitvallen. Hy begeeft zig naar den Busmeester en Dekens van 't Gilde, met beleefde Complimenten en Geld, en zal al bevende zyne Sessien verrigten.

De Simplicie-kast, daar kent hy weinig van, hier en daar een Wortel, een stuk Gom, eenige Zaaden en Delfstoffen, en is nu al Candidaat of Proefmeester. De Chy-

mische Preparaten en Composita, die ook moeten verrigt worden, maakt hy redelyk, maar weet geen minste reden te geven waarom hy dit of dat doet, welke observatiën in de Chimi moeten plaats hebben, en werkt zoo, zonder kennis in den blinde heen, en word met lof Apotheker; zonder dat hy een Examen ex Capite heeft afgelegd, noch onderzocht is in die Konsten en handgreepen, die vooral in 't prepareeren der Chimalia plaats moeten hebben. Wil men reden geven waarom men dit en dat verrigt; dan is volstrekt noodig dat men den Jongeling tot een mondeling Examen opleidde. Om hierin te slagen, heeft my aangespoort, om hem deze Vraagen ter bepeinsing voor de geest te brengen, ten einde zyn weetlust aan te wakkeren, en die Boeken te gebruiken, die hem daar toe behulpzaam zyn.

De besten, die wy in onze Nederlandsche Taal hebben, zyn:

Chimische oefeningën van den Heer Kasteleyn, Grondbeginzelen in d'Apotheek van Hagen, d'Apotheek in Vraagen en Antwoorden van M. Nieuwenhuse,

Beoeffende en Bespiegelende Scheikunde van Marquer, de Britsche Apotheek,

de Nederduitsche Apotheek,

de Artzen-winkel van W. van Lis, en anderen.

De beste raad, die ik den Leerlingen geven kan, is: veel hierin te lezen; veel aan den Heer en Meester te vraagen. Geen Konst is er bekend, daar meer atentie toe vereischt word, dan de Pharmacie.

Deze gang van zaken steunde op bepaalde rechtsgronden en wetten. Eén daarvan is opgenomen achterin bij de Pharmacopoea Almeriana van 1726, met het supplement ad Pharmacopoeam Alcmarianam (1779), en met de wet voor Doctoren en Apothecars, mitsgaders voor het Collegium Medico-Pharmaceuticum binnen de stad Alkmaar (1795). Hierin is opgenomen onder artikel 13:

Ieder Burger zal het vrystaan, zich aan het Collegie aan te geeven tot het doen zyner proev.

Art. 14: De tyd by het Collegie bepaald zynde, om den Proeveling blyken van zyne bekwaamheid te doen geeven, zal hy voor het eerst een tentamen ondergaan, waarin hem zal voorgelegd worden de Pharmacopoea, waarvan hy, een gedeelte ter keuze van den Proevmeester in het nederduitsch zal vertaalen. De Doctoren zullen hem eenige Ordonnantien voorleggen, welkers wyze van gereedmaking hy zal opgeeven, na het welk hy de bereyding van eenige saamengestelde geneesmidde-

len uit de Pharmacie, door den Proevmeester opgegeven, zal verklaren.

Art. 15: Na het voldoen van zyn tentamen, zal hy verschynen op den tyd, by het Collegie te benoemen tot zyn Examen, 't welk zal ingericht zyn na eene instructie, die den Proevmeester by zyne aanstelling is overgegeven. De instructie voor den Proevmeester van het Collegium Medico-Pharmaceuticum by het afneemen van een Examen:

Art. 1: Hy zal vragen een beschryving van eenige natuurlyke Lighaamen.

Art. 2: Over de bestanddeelen dier Lighaamen.

Art. 3: Over de Chemische verwandschappen, of betrekkingen der natuurlyke Lighaamen en bestanddeelen derzelven.

Art. 4: Over de trappen van hette die in de Chymi zyn vastgesteld.

Art. 5: Over de werktuygen der Chymi.

Art. 6: Over de Zuuren, over de Zouten in 't algemeen.

Art. 7: Over de ophefsels en nederplofsels.

Art. 8: Over de destillatie in 't algemeen.

Na de opheffing van de gilden in 1798 werd de examencommissie van de gilden vervangen door een departementale commissie van de Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht.

Zo bepaalde de Verordening omtrent het Geneeskundig Onderzoek en Toezicht binnen de Bataafsche Republiek in 1804 met art. 6 het volgende:

Door elk, die als Apothecar wenschte te worden geëxamineerd, zal een vast Examen-geld worden betaald; zulende voords, ter dezer gelegenheid, door of van wege den Geëxamineerden geene Geschenken of Maaltyden mogen gegeven worden, terwyl het wyders aan elke Commissie zal vrystaan, om de Examina gratis aftenemen, of, naar gelang der omstandigheden, te verminderen. Uit het opnemen van deze laatste bepaling is het af te leiden, dat het een gewoonte was geworden om bij een promotie aan de examinatoren een feestelijke maaltijd te laten aanbieden.

Dit blijkt ook duidelijk uit het 2de deel van de Pharmaceutische Verlostigingen, voorgesteld in Vraagen, dat begint met de beschryving van een Vroolyke Apothekers Promotie, waarbij behoorlijk de spot wordt gedreven met dit gedrag van de examinatoren. Hierin lezen we het volgende:

Een persoon willende Apothecar werde, moet zig voor eerst vervoegen by Request aan de Vroedschap, om daar toe permissie te verzoeken, waar op fiat gekreegen hebbende, wend hy zig tot het Collegium Medicum Pharmaceuticum, welk Collegie bestaat uit negen Persoonen, als zes Doctoren en drie Apothecars, welke drie Apothecars zyn twee Dekens en een Busmeester.

De Heeren van dit Collegie bepalen de dag voor den persoon, die zig heeft aangeven om te examineeren zyn Request en Attestatie, en vervolgens om hem op te geven zyn proeff, dat gemeenlyk den prësis van de Doctore doet, en bestaande in drie stukken, als twee Galenicaas, en een Chimalia; by die gelegenheid moet de voorgeschreve Persoon daar ter plaatse besorgen,

eenige verversingen, bestaande in fyne Morgenwynen, Koffy en Krakelingen en Koekjes, ook moet hy alsdan betaale aan ieder Heer van het Collegie, twee Schellinge Convocatie geld.

Op deze manier gaat het Tentame op de Gildekamer verder, by welke gelegenheid de voorgeschreeve persoon des avonds besorgt, dat een goed koud Collation in gereedheid is, met goede wynen erby, nu werd den tractand gefiliseert met den titel van candidaad, en moet alsdan ook wederom aan ieder van de Heere Ligies betaale, bestaande in een halve zilvere Ducaton.

Wij zullen maar overslaan wat onze candidaad nog meer moet presteren onder toezicht van „de Heeren, die zig daar meede diverteeren onder het rooken van een pypie, terwyl onze Candidaat zweet, werkt, memoriseert en zugt; dan verzorgt de Candidaad, alsdat des middags een keurige maalyd beryd is met goede wynen verseld, om het hart te versterken. Vervolgens de instructie gelesen zynde, werd den nieuwen Apotheker gefiliseert met een fluit, en de hand van Broederschap gegeven, dan des avonds is wederom door den nieuwen Apotheker een maalyd toegerigt, verseld met bestige Wynen, alwaar hy dan vrolyk soupeert, en familjaar zyn kelkje tot den bodem leegt. Daarna volgt nog een zeer lange beschryving wat hij moet betalen voor zyn bul of promotiebrief.

De publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, houdende Verordeningen omtrent het Geneeskundig Onderzoek en Toezicht van 20 Maart 1804 was het begin van tal van nieuwe verordeningen (additionele artikelen). Zo werd in een publicatie van het Departementale Bestuur van Overijssel van 8 Maart 1805 een Reglement vastgesteld op het afnemen der Examina van Apothekers, door de Departementale Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezicht van Overijssel. Art. 2 hiervan luidde:

Alvoren tot het examen te worden toegelaten zal men aan gemelde Praesident met voldoende bewijzen moeten aantoonen.

1. Dat men genoegzaam Theoretisch en Praktisch onderwijs door publieke of gewettige private onderwijzers genoten heeft.
2. Dat men geen Ligchaams gebreken heeft, welke in het Uitoefenen zijner kunstwetenschap kunnen hinderlijk zijn.
3. Dat men van een goed zedelijk gedrag is.
4. Dat men genoegzaam Nederduitsch lezen en schrijven kan.
6. Betrekkelijk de Candidaten in de Heel- of Artzenijmengkunde, wordt ook behalven de vier eerste pointen, vereischt, dat zij met behoorlijke getuigschriften bewijzen,

dat zij ten minsten vier Jaren als Leerlingen gefungeerd hebben, en de Latijnsche Tale in zooverre magtig zijn, als tot het verstaan der pharmacopoea Batava nodig is.

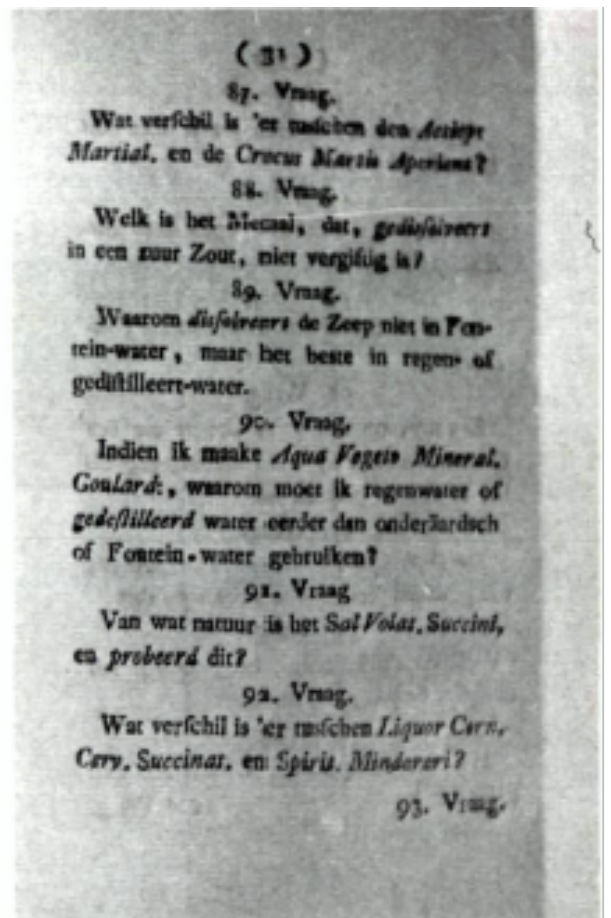
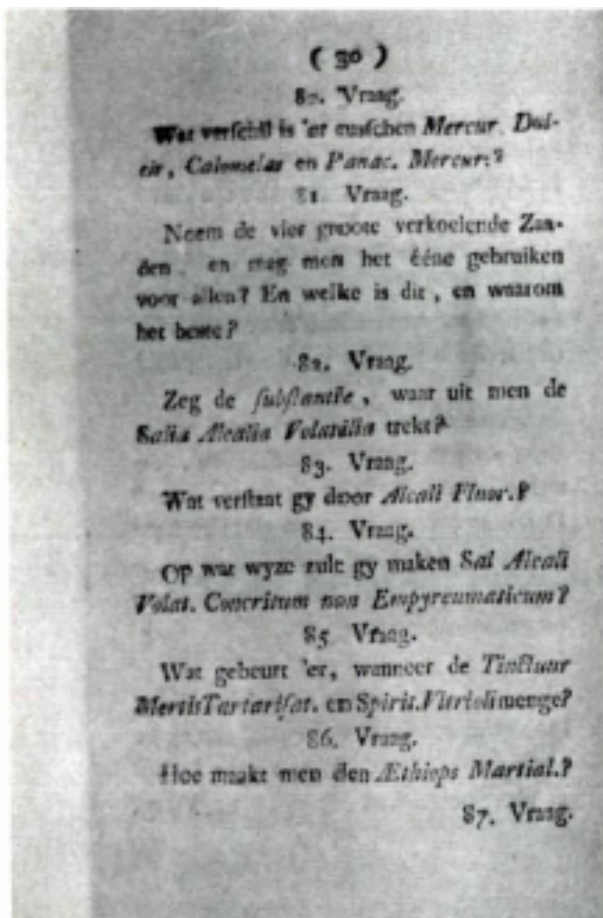
Artikel 5 regelt de examengelden. De tot het examen geadmitteerden of Candidaten zullen vooraf de Jura voor het examen in handen van den Secretaris der meergemelde Commissie betalen als volgt:

Een candidaat voor de Artzenijmengkunde	
betaald	f 100,—
Een candidaat voor de Vroedkunde	f 75,—
Een candidaat voor de Heelkunde	f 50,—

Artikel 7. Het examen, hetwelk in volle Vergadering wordt afgenomen door Twee of Drie examinatoren, zal gaan:

Erst over het bespiegelend of Theoretisch en dan over het beoefend of Praktisch gedeelte van het vak, waarin men begeerd geëxamineerd te worden. Het examen in de Artzenijmengkunde.

- a. Over de Natuurlijke historie der enkele Geneesmiddelen, zoo uit het dierenrijk, als uit het planten en mineraalrijk, voornamelijk derzelver kenmerken, bestanddelen, tekens van Echtheid en gaafheid, alsmede omtrent de Versche kruiden, derzelver wijze van inzameling bewaring, en systematische kennis volgens Linnaeus.

b. Over de Chemie of Scheikunde, zooverre die op Pharmaceutische bereidingen betrekking heeft, bijzonder opzigtelijk de Wetten van verwandschap als ook de tekenen van Echtheid, en gaafheid der Chemische praeparaten.

c. Over de Artzenyengkunde, betrekkelijk de mechanische, en Chemische bewerkingen der Geneesmiddelen, benevens de kennis van Deugdzaamheid der Winkelbereidingen, zooverre die alle in pharmacopoea Amstelodamensis nova (of in het vervolg in de pharmacopoea Batava) zijn aangenomen, alsmede over de kunst om de voorschriften der Geneesheeren gereed te maken.

Over de opleiding tot apotheker geven de latere publicaties, verordeningen of besluiten niet veel nieuwe inzichten. Slechts het Besluit, houdende een Regelement betrekkelijk het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht, data 31 Mei 1818 (gegeven op het Loo, geteekend Willem), bepaald, dat de vereischten welke personen moeten bezitten die zich tot het examen in eenigen vak der geneeskunde aanbieden aan de provinciale commissien, alsmede het plan en de regelmaat van het examen, zullen dezelfde zijn voor het geheele Rijk, en door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken worden voorgeschreven.

Wij komen nog even terug op het boekje „Pharmaceutische Verlostingen in Vraagen voorgesteld, voor die geen, welke als Apotheker willen geëxamineerd worden”.

Het bestaat uit drie stukjes van elk ongeveer honderd vragen; slechts enkele zouden geschikt zijn voor onze assistentenopleiding, bijvoorbeeld: Mag men Rob Sambuci in een Koperen Bekkens koken, en waarom niet? Waarom dissolveert de Zeep niet in Fontein-water, maar het beste in regen- of gedistilleert water?

Welk is de reden dat Tinct: Myrrhae en Tinct: Gentiaan ondereen gemengt zynde, niet helder blyft?

Wat verstaat gy door Amalgana?

Welk is het middel om te weten dat de cera Alba is vervalst met Schaape-vet?

Wat is Phlogiston?

Welke onrype Vrugten worden in de apotheek gebruikt?

Maar de meeste vragen moeten we eerst zelf grondig bestuderen, hoe de gevraagde preparaten of bereidingen werden samengesteld om de vraag te kunnen beantwoorden; terwijl wij voorop moeten stellen dat de scheikunde, die er bij toegepast moest worden beoordeeld moet worden zoals zij werd geleerd voordat de theorie van Lavoisier algemeen aangenomen werd.

Er worden totaal 300 vragen gesteld.

LITERATUUR:

Cohen H.K.: Uit den goeden, ouden tyd, van leerjongen tot Meester-Apotheker. Pharm. Weekbl. Sept. 1930 pag. 997.

Daems W.F.: Eén en ander over de opleiding tot Apotheker. Tijdschrift voor de Artsennijkunde, Maart 1944 pag. 153.

Daems W.F.: Na afloop der promotie in 1798. Tijdschrift voor de Artsennijkunde, Juli 1944 pag. 664.

Wittop Koning D.A.: Van leerling tot Meester-Apotheker. Pharm. Weekbl. 1946 pag. 545; Pharm. Weekbl. 1951 pag. 75; Pharm. Weekbl. 1956 pag. 745.

Wittop Koning D.A. Alkmaar en de farmacie; Alkmaars Jaarboekje 1969.

Publicatie van het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek, houdende Verordeningen omtrent het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht enz. Den Haag Staats-Drukkerye 1804.

Bax Cornelis, AFs Wetgeving voor de Genees-, Heel-, Vroed- en Artsenij-Mengkunde. 1818.

Porseleinen gewichten

Dr. Ir. G. M. M. Houben, Zwolle

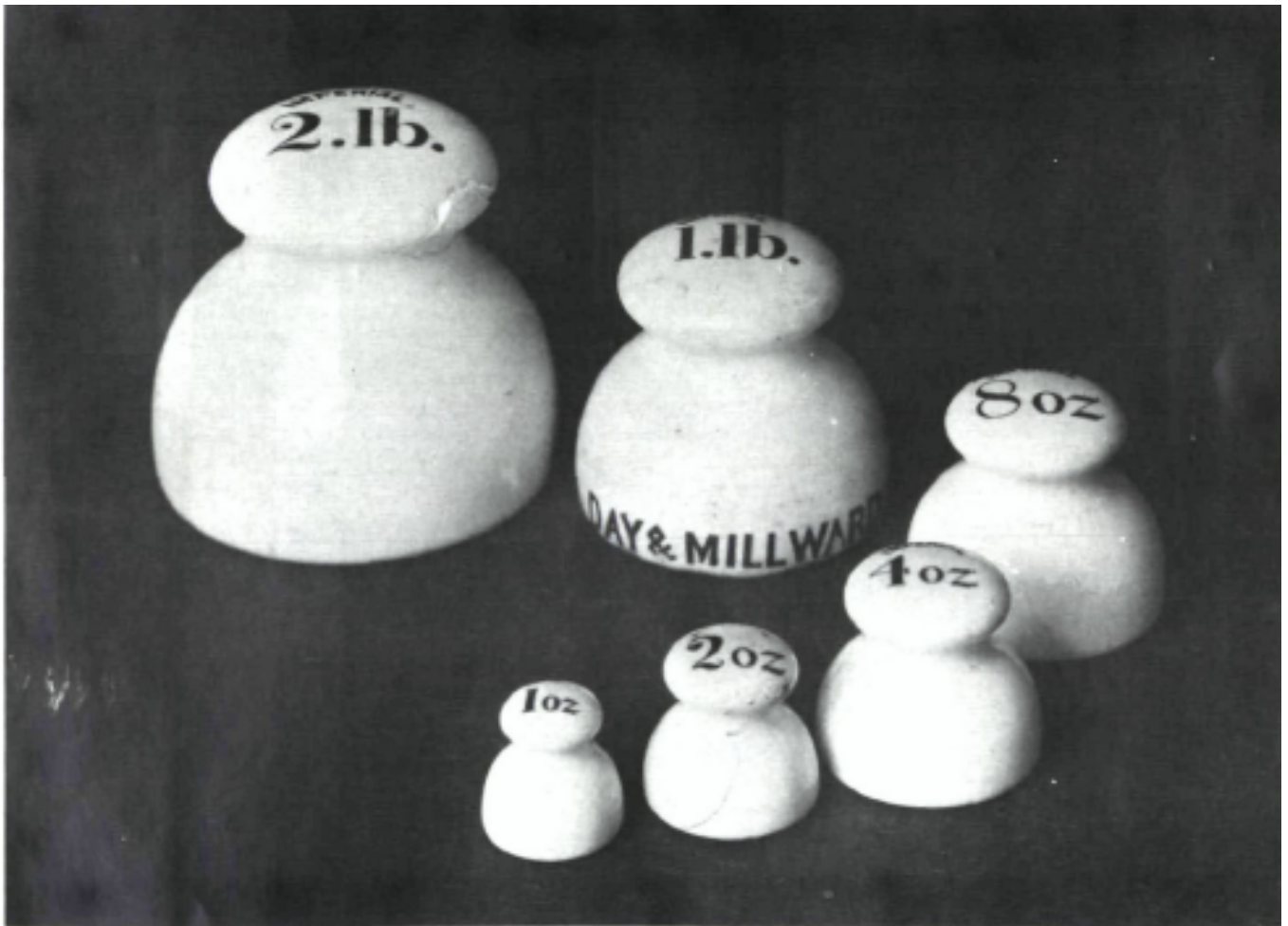
Tot in het begin van de 19e eeuw werden naast ijzeren en messing gewichten vooral door de vele kleine winkeliers ook gewichten gebruikt, die uit lood waren vervaardigd. Het gebruik van loden gewichten in apotheken, door drogisten en in levensmiddelen-winkels werd echter verboden, toen men meer aandacht ging besteden aan toxiciteit en hygiëne. Daar kwam bij dat lood gemakkelijk wordt vervormd, waardoor te gemakkelijk een afwijkend gewicht kon worden verwacht. In contact met vis, vlees, sommige groenten en zure vruchtensappen worden messing en ijzeren gewichten aangetast. Daarom werd, vooral in zuivelwinkels, bij visverkopers en in slagerijen — waar de hygiënische condities een aparte zorg vereisen

— de behoefte gevoeld aan minder kwetsbare gewichten. Mede als gevolg van deze wens kwamen in de 18e eeuw in Engeland en in Zwitserland porseleinen gewichten op de markt.

De fabrikanten van weegwerktuigen hadden reeds langere tijd contact met de porselein- en aardewerk-industrie.

Bij diverse balansen waren de onderplaten en de plateaus van weegschalen van aardewerk — soms van marmer — en de fraai gedecoreerde naamplaten op de balansen waren vaak van porselein.

Gewichten uit steen of van gebakken klei werden vroe-

Engelse porseleinen gewichten van omstreeks 1860.

ger wel meer gebruikt. De aanduiding „porselein” wordt internationaal — niet geheel terecht overigens — gereserveerd voor gewichten van licht gekleurd aardewerk, die van een laagje witte of kleurloze glazuur voorzien zijn. De klei werd tussen 1150 en 1300° C verhit, en de glazuur werd tot 750° C nageglod.

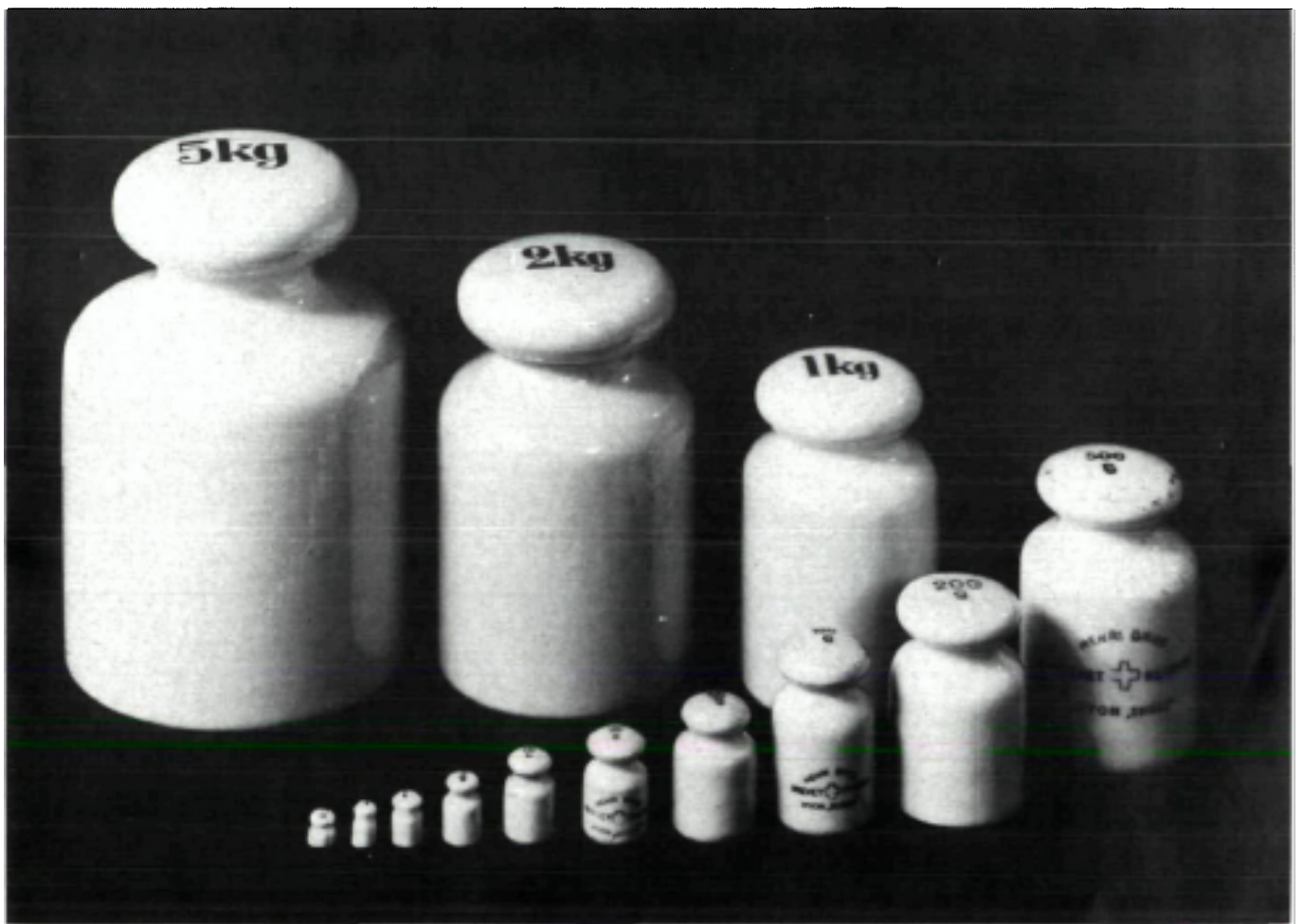
Incidenteel bekende porseleinen gewichten worden in deze verhandeling buiten beschouwing gelaten, evenals modellen en eenmalige standaarden die van glas of uit kwarts zijn vervaardigd.

Omstreeks 1845 werden porseleinen gewichten voor het eerst in Engeland als normaal handeldgewicht in omloop gebracht. Ze hadden ongeveer de vorm van een halve bol en waren voorzien van een goed geproportioneerde grote ronde knop. De beroemde firma Wedgwood was een van de belangrijkste fabrikanten. Deze naam werd wel aan de onderkant van de gewichten ingeperst. Ook heeft Wedgwood enige tijd een voor haar karakteristieke blauwe of rose sierrand onderlangs de gewichten aangebracht. Op verscheidene gewichten werd de naam van de gewichten-firma, waarvoor de gewichten gefabriceerd werden, aangebracht: Avery, Parnall, Day & Millward, e.a. Aanduidingen als „Imperial” — als verwij-

zing naar de nieuwe in 1826 ingevoerde Imperial Standards, „Cased” — betrekking hebbend op de nog grote hoeveelheid lood die als vulling werd toegepast, en/of „Enamel Weight” — de benamingen email en glazuur werden niet zo nauw onderscheiden, komen vaker op de gewichten voor. De massa werd boven op de knop aangegeven. Een serie omvat meestal gewichten van 1, 2, 4 en 8 oz. en 1, 2, 4 en 7 lb. (zie afb. 1). De justering geschiedde aan de onderkant, waar zich in het midden een flinke loden prop bevindt.

Eerst na enkele tientallen jaren realiseerde men zich voldoende dat aan deze gewichten ook bezwaren verbonden waren: het gemakkelijk afstoten van splinters — vooral van de zwaardere gewichten, en een oncontroleerbare opname van vocht, zodra het glazuur ook maar iets beschadigd was. De Board of Trade heeft daarom in 1889 de verdere aanmaak van deze gewichten verboden, en sedert 1907 is ook het gebruik ervan officieel niet meer toegestaan.

De firma Day heeft porseleinen gewichten van trapeziumvormige doorsnede, analoog aan de vaak grote ijzeren „bar-type”-gewichten, als reklame in omloop gebracht. Het is een vrij zeldzame aardige curiositeit.

Een complete set zwitserse porseleinen gewichten, begin 1900.

In Zwitserland is het initiatief voor de toepassing van porseleinen gewichten afkomstig van de porselein-fabriek Henri Gros te Nyon. Het is niet verwonderlijk dat de vorm van hun gewichten doet denken aan elektrische isolatoren, zoals wij die vroeger aan telefoonpalen zagen, en die ook in Nyon geproduceerd werden. Een kollega: de „Porzellan-Fabrik Langenthal” nam de produktie in 1920 over, maar deze werd door gebrek aan omzet kort na de tweede wereldoorlog stopgezet. De gewichten-serie omvat alle gebruikelijk waarden van 1 gram tot en met 5 kg.

De gewichtsaanduiding staat op de knop. Op de zijkant staat soms de naam Henri Gros, brevet No 18546, Nyon Suisse vermeld. (zie afb. 2). Omdat het soortelijk gewicht van porselein veel kleiner is dan dat van messing of ijzer, zijn de zwaardere porseleinen gewichten nogal groot uitgevallen. De justering geschiedde in een loden prop in een centrale holte onder in het gewicht.

De serie kleinere gewichten van 1 t/m 50 gram worden nog wel eens in apotheken en laboratoria aangetroffen.

In Frankrijk zijn in de laatste oorlogsjaren een beperkt

aantal porseleinen gewichten in omloop gebracht, met op de zijkant het merk van de bekende firma Testut. Zij zijn van vrijwel dezelfde cilindrische vorm als de zwitserse, maar komen slechts voor in de waarden: 100, 200, 500 g en 1 kg.

Ook de meest recente, thans nog in gebruik zijnde poolse porseleinen gewichten hebben een overeenkomstige vorm, maar zijn toch wat minder aantrekkelijk van uiterlijk, en de knop is plat. Zij komen voor in de waarden: $\frac{1}{2}$, 1, 2, 5, 10 en 20 dkg (of dag). De centrale justeerholte beneden is gevuld met loden kogeltjes en afgedekt met een loden plaatje, waarop het ijkmerk kan worden afgeslagen.

In Duitsland werden in de eerste wereldoorlog, wegens gebrek aan koper, porseleinen en zinken gewichten in de handel gebracht. Deze gewichten zijn nog in gebruik geweest tot na de tweede wereldoorlog, maar alléén in Duitsland. Zinken gewichten daarentegen werden in 1918 ook in Oostenrijk en Hongarije vervaardigd en in de tweede wereldoorlog in alle bezette landen. De vorm van deze porseleinen gewichten komt overeen met die van de gebruikelijke ijzeren: een platte cylinder

Duitse decimale en binaire gewichten van 1918/9.

Glazen Duits apothekers-gewicht van 50 g, uit 1947.

zonder knop voor de decimale waarden van 20, 50, 100 en 200 g, en smalle gladde hoge cilindres voor de ouderwetse binaire waarden van 1000, 500, 250 en 125 gram (zie afb. 3). De justering geschiedde met behulp van loden kogeltjes in een centrale holte aan de bovenzijde.

Bruin aardewerk russisch gewicht van 200 g, uit 1936.

Veel minder bekend is, dat er direkt na de oorlog ook glazen gewichten van dezelfde cilindrische hoge knoploze vorm zijn gebruikt. De waarden van 1 t/m 50 gram, bovenop de gewichten zijn in hoogdruk met het glas meegegoten (zie afb. 4). De ijking geschiedde door etsen op de zijkant. Deze glazen gewichten zijn voornamelijk voor pharmaceutische doeleinden toegepast.

Het zesde land, waar porseleinen gewichten gebruikt werden is Rusland. Ze waren er reeds in de dertiger jaren in omloop. Evenals de Duitse zijn ze knoploos en cilindrisch, maar verder zijn er grote verschillen. Het grotere type van 100, 200 en 500 g is van grauwe klei gemaakt en bruin geglaazuurd (zie afb. 5). Het is van boven enigszins afgerond; het gewicht en het ijkmerk zijn aan de bovenzijde ingeperst. Het kleinere type van 1 t/m 50 gram daarentegen is wit van kleur. De bovenzijde is afgerond tot een halve bol, waardoor deze gewichten een bijzonder fraai uiterlijk vertonen. De gewichtaanduiding staat op de bovenkant, de jaaraanduiding op de zijkant. Het ijkmerk is op de onderkant gestempeld. De serie wit geglaazuurde kleine gewichten werd hoofdzakelijk in apotheken toegepast.

Zwolle, september 1976.

Wasringen (moederringen) of pessaria uit de 18de eeuw

Dr. E. Grendel

In 1964 werd te Zutphen tijdens het congres van het Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wis-kunde en Natuurwetenschappen, een bezoek gebracht aan het Gemeente Museum, waarbij natuurlijk ook het historische apotheekje op de bovenverdieping werd bezichtigd. Hier stond op de kleine toonbank, afkomstig uit de voormalige apotheek Behrens, nu de apotheek van Mevr. Drs. G. Jonker te Zutphen, een half gevulde grote spanen doos met een geschreven soort etiket „Wasringen 15-cent”. Volgens de mening van de museum-directrice geschreven in het begin van de 19de eeuw. Niemand van de op het congres aanwezige apothekers of artsen wisten hiervan het doel of betekenis. Ook bij latere vraag werd dit niet opgehelderd. Een paar jaren daarna, toevallig zoekende voor een ander onderwerp, kwam ik de oplossing tegen en wel in het boek „Grondig Bericht van de Verbanden”. Behelzende een nauwkeurige beschrijving om bij alle uitwendige gebreken en heilkundige handgrepen naar de nieuwste en beste wijze sierlijk en gemakkelijk te verbinden.

In het Hoogduits beschreven door de Heer Hendrik Bass, doctor in de Genees- en Heelkunde, en buitengewoon Hoogleraar op de Hogeschool te Halle;

In het Nederduits vertaald, van enige fouten gezuiverd, nader opgehelderd, de platen verbeterd, en met een voorbericht vermeerderd, door Hendrik Uithoorn, voorlezer in de Heelkunst, Operateur der steen, enz. binnen Amsterdam. 1746.

Onder het hoofdstuk 5 „Van spalken, moeder-ringen, stroo- en beenladen”, lezen wij op pag. 69 het volgende: Men kan ten aanzien der nuttigheden (deze strooladen dienen dan om een been of armbreuk met zijn gehele verband inzig te bevatten) en der stoffe, waaruit zij bestaan, de Moeder-Ringen gevoeglijk hier bij voegen, die insgelijks tot de voorbereidingen van verbandmiddelen behoren; en derhalve verdienen zij, hoewel kortelijk, verhandeld te worden.

De Moeder-Ringen maakt men uit touw, hout of kurk, die in gesmolten wasch gedoopt worden. Dezelve zijn van verscheiden grootte, en na de geschapenheit der uitgezakte lijfmoeder-schede of rond, eirond, drie of vierhoekig, welkers punten afgerond moeten zijn. Eenige zijn digt en zwaar, maar andere ligt en met een tamelijk gat voorzien.

Aan de ronde en niet doorgaatte moet een draad vast

zijn, waarmede zij weder kunnen uitgehaald worden; maar die een openinge of gat hebben, schuift men in zonder draad, dewijl ze met de vingers gemakkelijk zijn aan te vatten.

en op pag. 72:

Men gebruikt de Waschballen, Moederkogelen en Ringen, gelijk bekend is, in uitzakkinge der scheede; dog ze dienen ook zeer bequaamlijk voor vrouwen, die haar water niet kunnen houden, waarvan men kan lezen D. Hilschers Redeneringe over het onvermogen van het houden der water, door kinderbaaringe veroorzaakt, om door houte kogeltjes te genezen. (Differt. de Incontinentia Urinae ex Partu, Globulis ligneis curanda).

Hoe deze wasringen gemaakt konden worden werd mij pas enige maanden geleden duidelijk, toen een collega uit Dordrecht mij een koperen instrumentje voorlegde en mij vroeg waarvoor dit gediend kon hebben. Het was uitkomstig uit een reeds vele jaren geleden opgeheven apotheek van de apotheker J. A. van de Ven te Dordrecht, ingeschreven als apotheker op 5 Sept. 1864, diens vader Adrianus van de Ven, geb. 1841 eveneens te Dordrecht, was ook apotheker. Deze had de apotheek overgenomen van de apotheker Herman Kluit, ingeschreven in het album Collegium Medicum Dordraecanum in Juni 1790).

Uit de laatste van deze genoemde apotheken is deze gietvorm afkomstig. De opening voor het gieten van de gesmolten was is bovenin (duidelijk op bijgaande foto te zien). Het gehele koperen gietvormpje is 4½ cm hoog, 4½ cm breed en 4½ cm lang.

Gezien de bereide wasringen uit de inventaris van een apotheek te Zutphen kwamen en de gietvorm uit een apotheek te Dordrecht is het met zekerheid te constateren, dat de bereiding of maken van deze wasringen tot één van de werkzaamheden of bereidingen van de apotheker in de 18de eeuw behoord zullen hebben.

Dit gieten van dergelijke wasringen kan een nieuwe methode zijn geweest, de toepassing van andere vormen van pessaria was niet nieuw. Reeds in het „Kort begrip van de Leere der Medicijnen ende Churgie” van Mr. Petrus Prigraeus uit 1655 lezen wij op pag. 290; wanneer wegens groote verslappingsen de lijfmoeder buijten ont-

ren/ende dat soo wel int leggen/ als door andere remedien.

Hoe datmen de vrouwe legghen sal als de lijf-moeder upt den lijve hanght.

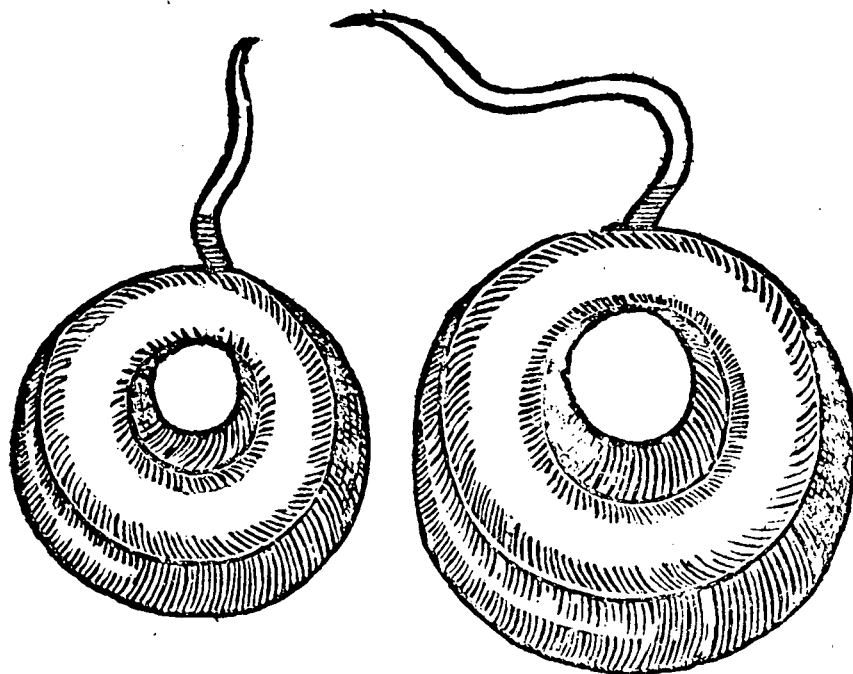
Capittel 48.

Men moet de vrouwe op haren rugghe leggen/ met de billen en die heupen verheben/ gelijck als oftmen haer een kind wilde gaen uptreucken/ daer na salmen den hals der lijfmoeder/ ende al het ghene datter upt hanght / met olve van lelpen / ofte met versche borer / met hinnesmout/ ofte met yet desghelijcke bestrijcken/ ende daer naer salmense in hare plaetse sien te brengen / in stekende met de vingheren al het ghene datter soude moghen upt hanghen / niet eender tepfen maer allenskens / ende dat met een dunne doercken : Ende te wijlen datmense aldus sal in steecken/ soo sal de vrouwe haren adem soo lange in houden als inmers moghelick wesen sal/ ende soo haest als zy inneghebzacht sal wesen/ so salmen met sijne doerckens/ de vettighepdt/ daer mede datmense ghesmeert heeft / afvaghden / op dat de voorschreven gesmeerde partpen / niet al te smijlich en blijven / want anders soude de

voorschreven lijf-moeder wederomme lichtelick komen upt te sincken. Dit nu ghedaen wesende/ soo salmen de gheheele partpen van de generatien der vrouwen stoben / met een decoctie die van astringerende dinghen ghemaect is / ghelijck als dese naerbolghende. \mathcal{L} Corticum Granatorum , Nucupressi , Gallar. Aluminis , Caudæ Equinæ , Sumach Berberorum , cum Aqua Fabrorum , fiat decoctio pro foro : Van welke dinghen datmen oock een poeder sal maken / hetwelcke men daer op stropen sal / ende men sal oock een steeck-pille maken van acht ofte neghen vingheren-breet lanck / diemen in den hals der voorschreven lijf-moeder steken sal. \mathcal{W} oortz soo salmen daer oock sommighe in steken / die van een ovale figure zyn / die van koorck / ende met was overdeckt ghemaect zyn / op datse des te sachter wesen soude / aen het eynde derwelcker een koorcken wesen sal/ op datmense mach uptreucken/ als men wilt. Men maecter oock noch wel andere / die gheheel rondt van figure zyn/ ghelijck als eenen circkele / die oock hier toe seer behendich zyn / ende dese en comen niet upt/ ghelijck als de ghene doen / die ey-ghewijs ghesmeert zyn.

Wringende decoctie.

De figure der selver , worden u alhier ghepresenteert.

valt, moet men terstond het weder inbrengen en bestroijen met adstringerende poeder ofte met pessarien van catoen wel gherolt met een weijnigh was.

Ook in het grote standaard werk van Mr. Ambrosius Paré „De Chirugie ende alle de Opera”, vertaald door D. Carolum Battum, Medicijn ordinaris der stadt Dordrecht, wordt een hoofdstuk gewijd aan het „nedersincken der lijfmoeder” (pag. 752) met afbeeldingen van steeck-pille, die van ovale figuree zijn, die van korck ende met was overdekt ghemaectt zijn. Aen het eijnde der welcker een koordeken wesen sal, opdat men se mach uijttrecken, als men wilt.

LITERATUUR

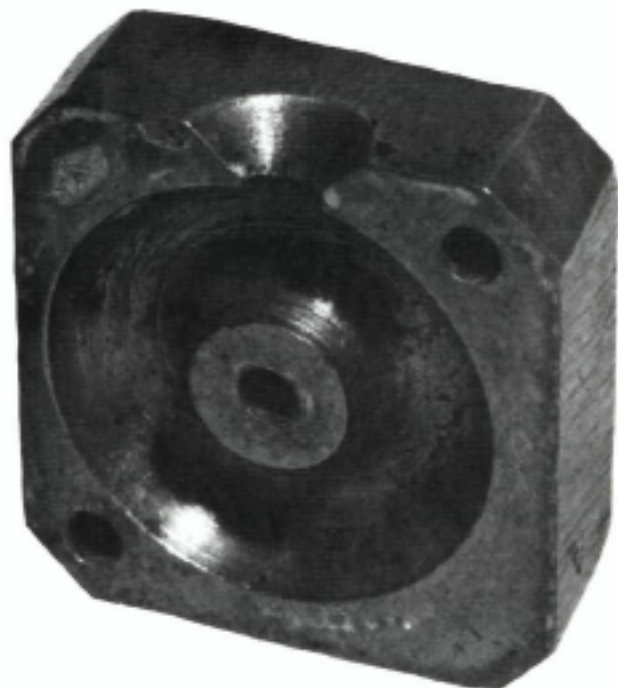
Bass Hendrik: Grondig bericht van de verbanden, behelzende eene beschrijving om bij alle uitwendige gebreken en heelkundige handgrepen naar de nieuwste en beste wijze sierlijk en gemakkelijk te verbinden.

In het Nederduits vertaald, nader opgehelderd, de platen verbeterd, door Hendrik Ulhoorn, voorlezer in de heelkunst, operateur der steen, enz. binnen Amsterdam. Amsterdam 1746.

Pigraeus Petrus; Kort begriip van de leere der medicijne ende chirurgie. Amsterdam 1655.

Paré Ambrosius; De chirurgie ende alle de opera.

Nu eerst in onse ghemeijne nederlandsche spraecke ghouwelijk overgeset, door D. Carolus Battus, medisijn ordinaris der stadt Dordrecht. Amsterdam 1636.

Van onbekende Nederlandse apothekers

De leertijd van een 18e eeuwse apotheker

Dr. J. H. Ligterink, Apotheker en Arts

De apotheker schijnt geen geschikte romanfiguur te zijn. Hij mist hier toe mogelijk de nieuwswaarde. Voor hem niet de (heerlijk griezelige), gedurfd, levensreddende operatie, noch het (dominerende) vernuftige, vrijheidhergevend pleidooi. Als hoofdpersoon vindt men hem dan ook zelden in de al dan niet historische roman. Voor zover men hem ziet wordt hij blijkbaar gezien als een rustig, in beginsel betrouwbaar man temidden van een vaak woelige samenleving verkerende in een merkbare welstand. Zijn leven en werken en zijn maatschappelijke rol komen daardoor weinig of niet onder de aandacht van de lezer. Toch zijn er wel romans geschreven rond minder belangrijke maatschappelijke figuren.

Het schrijven van een roman laat ik gaarne over aan hen, die zich daartoe geroepen voelen, mits zij hier toe tevens bekwaam zijn. Toch wil ik trachten Uw belangstelling te wekken voor enkele onbekende Nederlandse apothekers, hun assistenten, hun achtergrond en hun levensloop als onderdeel van het sociale en farmaceutische gebeuren in hun tijd. Ik ben daarbij uitgegaan van officiële documenten zowel als van de persoonlijke aantekeningen van henzelve en van anderen. Waar dit mogelijk was maakte ik gaarne gebruik van werk, dat reeds door anderen, in het algemeen met een ander doel, was verricht.

De leerjaren van Johann Rudolph Reërshemius

In de 18e eeuw bestond er een levendige emigratie uit de Duitse staten en vrije steden naar de Nederlanden. Deze betrof ook jongelieden van goeden huize. Ook deze kwamen als gastarbeiders naar onze gewesten en niet zelden kozen zij de farmacie als werkterrein. Afhankelijk van hun persoon, hun aanleg en ijver en van hun achtergrond slaagden zij al dan niet voor het apothekersexamen, trouwden zij met locale jonge dochteren of weduwen en vestigden zich hier. Ondanks of wellicht juist dank zij de in die tijd neergaande lijn van de eens zo machtige stad Amsterdam oefende deze door haar rijke, flonkerende en tolerante imago grote aantrekkingskracht op deze jonge mensen uit.

Onder de emigranten trof ik een drietal figuren aan, welke model konden staan in een schets van de apothekersopleiding der gastarbeiders van dat tijdvak. Het zijn *Johann Rudolph Reërshemius* in de rol van leerling, (later knecht) en apotheker, *Johann Adrian* (en diens zoon *Adrian*) *Lutteroth* in de rol van de leermeester. Ten slotte *Eduard Ferdinand Siltman* als leerling, dan knecht, blijkbaar voortdrijvende op de maatschappelijke mogelijkheden van zijn tijd en onbekwaam of ongemotiveerd tot stijgen op de maatschappelijke ladder. Zij allen leefden en werkten in het Amsterdam, dat toen ongeveer 500 jaren bestond. Zij stonden alle beroepshalve tot elkaar in relatie, waren alle (waarschijnlijk ook *Siltmann*) Duitse emigranten. Laten wij onze schets beginnen met de hoofdpersoon, *Reërshemius*.

Waar het geslacht Reërshemius vandaan kwam

Het geslacht *Reërshemius* stamt uit Oost-Friesland. De geschiedenis ervan gaat vrij ver terug en is verbonden met die van Dornum, waarvan Reersum nog steeds deel uitmaakt.

Toen Karel de Grote aan Bisschop Willehad het Oostelijk deel van Oost-Friesland ter kerstening toewees bestond daar nog geen dijk. Men beveiligde zich tegen de overlast van het zeewater door te wonen op natuurlijke en kunstmatige terreinverhogingen. Deze terpen werden daar aangeduid als Stallungen en Warfen. Op een van deze Warfen ontstond het vlek Dornum. De dijkbouw begon omstreeks het jaar 1000. Deze dijken vormden geen ononderbroken zeekering. Er bleven „Siele” open in de dijken. Deze doorlaten stonden via ondiepe geulen in verbinding met talloze, slechts van plaatselijk belang zijnde haventjes, waarvan het belang voor de bevolking toch zo groot was, dat men de dijken liever niet sloot. De scheepvaart, vooral de visserij, werd in dit moeilijke, gevaarlijke en nagenoeg onbebakende gebied verzorgd door de plaatselijke bevolking. Of met het Middeleeuwse schip, de Kogge (in Nederland was het „Kofschip” destijds op de lagere school een „ezelsbruggetje” voor medeklinkers) alleen een kustvaarder was is nog niet bekend. In het scheepvaartmuseum te Bremerhaven is men ijverig

doende met een herconstructie, waaruit dan weer kan worden afgeleid, welke diepgang het schip kan hebben gehad en welke nautische kwaliteiten. De boeg, die in model in het Focke-Museum te Bremen kan worden bezichtigd en in natura in herconstructie in het scheepvaartmuseum van Bremerhafen, herinnert mij sterk aan de vikingschepen, waarmede vaarten ver buiten de kust werden uitgevoerd.

Onder deze omstandigheden, het ontbreken van een sterk centraal gezag, geharde en bekwame zeevaarders met vooral voor hun schepen geschikte havens en een buitengaats te veroveren rijke buit pleegt zich een fikse zeeroverij te ontwikkelen. Veel centraal gezag nu was er niet. Er werden nauwelijks hoofdlieden erkend. De handelsschepen, vooral die komende of gaande van of naar de Duitse Hanzesteden vormden op hun ommelandsvaart een welkome buit. De zeeroovers waren ongrijpbaar voor eventuele vervolgers. Zelfs die schepen, welke bemand en bewapend door de Hanze een taak als voor oorlogsschepen moesten vervullen waren voor de vervolging te log en zij staken te diep voor de gevaarlijke thuiswateren der rovers.

Geleidelijk ontwikkelde zich een gezagsorganisatie. Hierbij kwamen als zodanig erkende hoofdlieden naar voren. Als eerste hoofdman in Dornum, mogelijk genoemd naar een daar belangrijk geslacht Thoringa, wordt vermeld een zekere Hero Attema. Hij bouwde in 1380 te Dornum de Westburg. Een groep zeeroovers bouwde in 1395 nog de Noordburg als vluchtkasteel. Een der aanvoerders zou de bekende en beruchte Störtebeeker zijn geweest. Aan deze merkwaardige verhoudingen kwam een einde, toen door de Hanzesteden de Oost-Friese hoofdlieden onder ede de be-

lofte nwerd afgedwongen om de zeeroovers niet langer onderdak te verlenen. Deze gemeenschappelijke eed werd in 1400 te Emden afgelegd.

Aan de zeeroverij werd nu snel paal en perk gesteld. Het centraal gezag werd versterkt door de erkenning van een der hoofdlieden, een zekere Edzard, tot opperheer. Zijn broer en opvolger werd als Ulrich I door keizer Frederik V verheven in de erfelijke rijksgravenstand, die in 1654 in een vorstelijke waardigheid werd omgezet. Het aanvankelijke vlek Dornum ontwikkelde zich tot een heerlijkheid. In het Zuiden behoorde daar het kerkdorp Resterhafe toe, dat tegenwoordig 350 inwoners telt. Het is verdeeld in de woonkernen Resterhafe, Reersum, Schwittersum en Butterburg. Hiervan was Reersum voorheen mogelijk de belangrijkste woonkern. Reesterhafe toch kan worden afgeleid van „Reersumerhof”, dus van „Hof der Reester”, wonende op de terp Reersumerwarf. De nog bestaande aanduiding „Sielhammer” zou dan de vroegere haven aanduiden. Aangezien Johann Rudolph zijn familienaam consequent schrijft als Reêrshemius kan men zich verder afvragen of de kern niet oorspronkelijk „Redersum” (of zelfs „Redersheim”) werd genoemd.

Het geslacht Reêrshemius

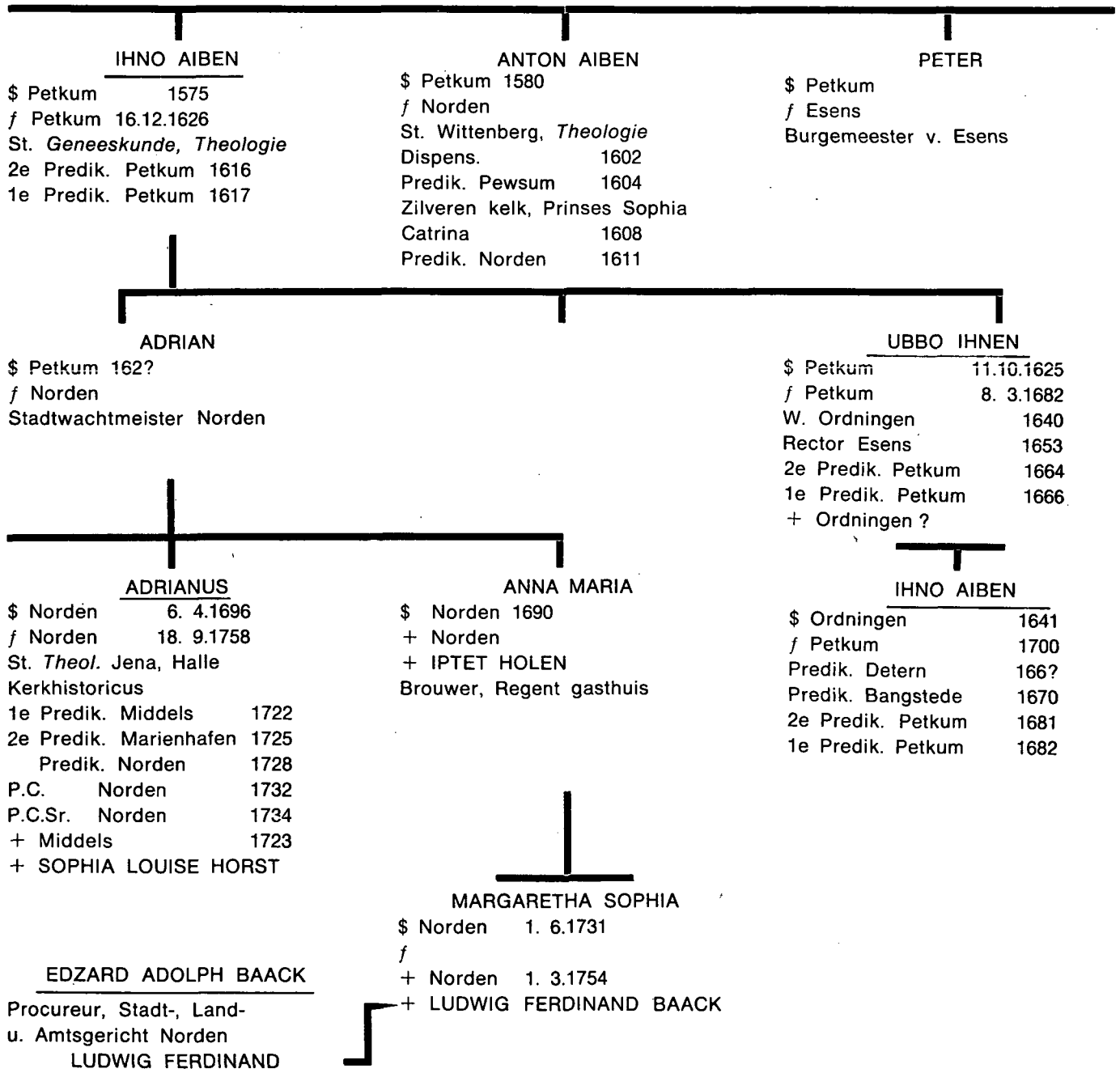
Dit is een oud geslacht, dat reeds in de 15e eeuw wordt vermeldt, dus in de tijd van de Saksische „Fehde”, die ook in Dornum zijn sporen achterliet. Ter wille van een gemakkelijker overzicht is van het geslacht een sterk verkorte genealogie toegevoegd, waaruit alle niet relevante vermeldingen zijn weggelaten. (Tabel I)

STERK VERKORTE GENEALOGIE van GESLACHT REERSHEMIUS (tabel I).

INO SIEBELS
Groszherdbesitzer
Reersum (Heerlijkheid Dornum)

AIBO IHNEN
Voegt geslachtsnaam REËRSHEMIUS toe

\$ Reersum 25. 3.1547
f Petkum 1617
2e Predik. Petkum 1575
1e Predik. Petkum 1580
Deelnemer aan de Kerkorde van Graaf Edzard 1593
+ 1575

Toelichting: Hier en in volgende genealogieën zijn aangegeven:

Namen van apothekers: onderstreept.

Namen van apothekersassistenten, artsen, andere academici gebroken onderstreept.

Namen van predikanten, juristen met punten onderstreept.

\$ geboorte- of doopdatum;

f overlijdens- of begrafenisdatum.

+ gehuwd met en huwelijksdatum;

W: wonende;

V: gevestigd te, vestigingsjaar.

IA: leerling apotheker, apothekersbediende, datum inschrijving.

Apr: datum en stad apothekersexamen.

Als stamvader geldt de hereboer, „Gröszherdbesitzer” INO SIEBELS te Reersum (Heerlijkheid Dornum). Hij is overgegaan tot het geloof van de Reformatie en hij is dus „Evangelisch”, een volgeling van Maarten Luther.

Nog geen jaar na het overlijden van de reformator wordt aan INO SIEBELS een zoon geschonken, die op 25 maart 1547 wordt gedoopt. Hij heet AIBO IHNEN. Het is mogelijk geen toeval dat juist hij door zijn vader bestemd wordt voor het predikambt. Hij studeerde in Wittenberg. Als pastor wordt hij daarna beroepen naar *Petkum*, een dorp 6 km oostelijk van Emden. Zijn studie en bediening zal zeker een gevolg zijn geweest van de religieuze instelling van vader INO. Ook indien men de mogelijke nevingedachte van dat, wat men nu statuswinst zou noemen, gering acht dan zijn de gevolgen daarvan toch merkbaar. **Aibo Ihnes** is blijkbaar meer zelfbewust. Voor hem is dan ook de vadersnaam in zijn bediening te gering. Gehoorzaam aan de gebruiken van zijn tijd kiest hij zich een passende familienaam, hetwelk hem als een lid der standen doet kennen, die zich aan het gemene volk hebben ontworsteld. Naar zijn geboorteplaats noemt hij zich „*Reërshemius*”. In het Kirchenprotocoll wordt zijn overlijden dan ook genoteerd als van „AIBO INEN REËRSHEMIUS, orient. fris. ex Dynastia Dornum ... obeit 1617 cum per anno christo fideliter in hoc ecclesia in serv ...” enz.

Als predikant is hij bekend als een der ondertekenaren van de kerkordening van Graaf Edzard.

AIBO IHNEN REËRSHEMIUS sticht een ware predikantendynastie, zoals moge blijken uit de (sterk verkorte) genealogie, welke in tabel I is weergegeven. De predikanten, „pastores”, zijn daarin onderstreept. In *Petkum* volgt zijn zoon IHNO AIBEN REËRSHEMIUS hem op. Een jongere zoon, ANTON AIBEN, wordt Pastor in *Pewsum*. Deze plaats ligt 10 km noordwest van Emden en hij is slechts 16 km van zijn broer en collega verwijderd. Hij kan een beroep naar Norden, langs de weg gemeten 18 km van Reersum, niet weerstaan. Het

betekent een behoorlijke promotie. Norden beschikt over een belangrijke haven (Nordeich). Het is bekend om zijn bier en bekomen van de verwoestingen, welke Balthasar de Sens in 1531 aanrichtte. Deze ANTON AIBEN, die in Wittenberg studeerde, was dusdanig in aanzien, dat hij en daarmede zijn kerk, in 1608 een zilveren kelk ontvingen van Prinses Sophia Catrina. Aan zijn beroep naar Norden zal dit niet vreemd zijn geweest. Aan de dynastie der Reërsum-theologen heeft hij evenwel niet bijgedragen.

Zijn broer IHNO AIBEN REËRSHEMIUS daarentegen ziet een zoon, UBBO IHNEN, zijn voetsporen drukken en naar *Petkum* worden beroepen. Van een leiendakje is dit blijkbaar niet gegaan. De jongeman gaat eerst naar *Ordnungen*, waar hij blijkbaar trouwt. Dan vertrekt hij naar *Esens*, waar zijn oom Peter burgemeester is. Waarschijnlijk door diens invloed wordt hij aangesteld als rector aldaar. Ook *Esens* heeft, evenals *Dornum*, een zeerovers- en roofriddersverleden waarvan een episode het vermelden waard is. Hoofdpersoon daarin is de roofridder Balthasar von *Esens*. Deze maakte het de handelsstad *Bremen* zo benauwd, dat het stadsbestuur met een grote macht optrok tegen het kasteel en een beleg daarvoor sloeg. Balthasar was zo onvriendelijk om aan een natuurlijke dood te overlijden nog vóór het kasteel werd ingenomen. De *Bremers* moesten daarom afzien van een destijds gepaste, vernederende wraakoefening, zoals verhangen en radbraken en zelfs aan een pittige geseling kon niet worden gedacht. *Bremer* kooplieden zijn echter niet snel verlegen. Het harnas van Balthasar werd naar *Bremen* vervoerd, opgevuld met een pop, waarvan het gelaat dat van Balthasar goed weergaf. Het geheel werd geplaatst in de „*Schütting*”, naar de naam reeds aangeeft een door inzameling bekostigd gebouw, een ware koopliedenburcht tegenover het raadhuis. De symbolische ridder werd voorzien van een mechaniek en werd, O schande, niet bewapend met een zwaard, maar met een hellebaard. Telkenmale dat een *Bremer* koopman de hal betrad (en over een bepaalde plank liep) zorgde het mechaniek ervoor, dat de ridder met de schacht van zijn hellebaard een dreun op de grond gaf als eerbetoon en met de hand zijn visier oplichtte ten teken van onderwerping.

Het harnas is thans overgebracht naar het *Focke Museum* te *Bremen*. De mechaniek is buiten werking gesteld.

UBBO IHNEN vertrekt uit *Esens* naar *Petkum*, waar hij vanaf 1664 de traditie der familie *Reërshemius* zal voortzetten. Zijn zoon, IHNO AIBEN zal hem daar opvolgen.

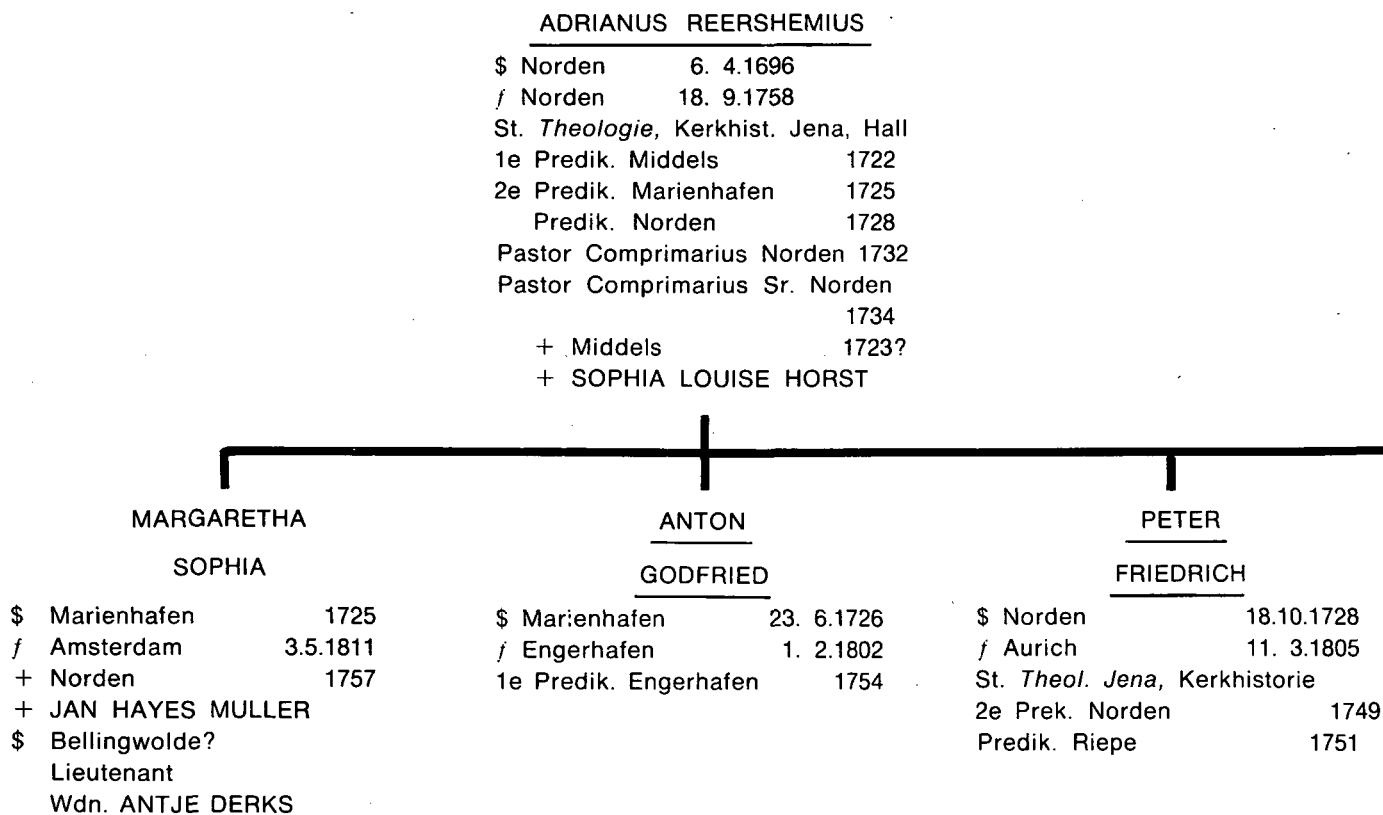
Een andere zoon van IHNO AIBEN kiest mogelijk de militaire loopbaan. Hij duikt in onze geschiedenis op als „*Stadtwachtmeister*” van *Norden*, waar zijn oom ANTON AIBEN staat als predikant. Zoals reeds toen gebruikelijk zal enige politieke- en maatschappelijke

steun aan deze benoeming niet vreemd zijn geweest. Het is ADRIAN. Diens zoon ADRIANUS levert de familie niet alleen een predikant maar tevens een kerk-historicus van naam. Met hem begint de eigenlijke geschiedenis van onze Johann Rudolph. Een zuster

van ADRIANUS trouwt de invloedrijke IPTET HOLEN, notabele, brouwer, regent van het gasthuis te Norden. Een dochter uit dit huwelijk blijkt een partij voor een zoon van de procureur **Edzard Adolph** BAACK aldaar.

STERK VERKORTE GENEALOGIE VAN HET GESLACH REERSHEMIUS VANAF ADRIANUS REERSHEMIUS

Tabel II.

In bijgaande schetskaart zijn de standplaatsen der pastores uit het geslacht Reërshemius in Oost-Friesland uitgezet en duidelijkheidshalve omlijnd. De onder-

linge afstanden zijn, voor zover relevant, in kilometers aangegeven. Dit geeft een globaal overzicht van de spreiding (en invloed) dezer predikanten dynastie.

TOT OMSTREEKS DE LEERTIJD VAN JOHANN RUDOLPH

<u>JOHANN</u>		HENRIETTA		→ Aurich	1758
<u>RUDOLPH</u>		MARIA			
\$ Norden	12. 1.1735	\$ Norden	1739		
f Amsterdam	19. 3.1809	f Amsterdam	26. 7.1815		
1A Amsterdam	1. 5.1756				
Apr. Amsterdam	9.11.1763				

Toelichting:

De namen van Apothekers zijn vol onderstreept, die van Artsen e.a. academici en van apothekersassistenten gebroken onderstreept, die van predikanten en juristen vol gepuncteerd.

\$ Datum en plaats van geboorte of doop;
f Datum en plaats van begrafenis of overlijden;

+ Datum en plaats huwelijk of ondertrouw, naam huwelijkspartner;

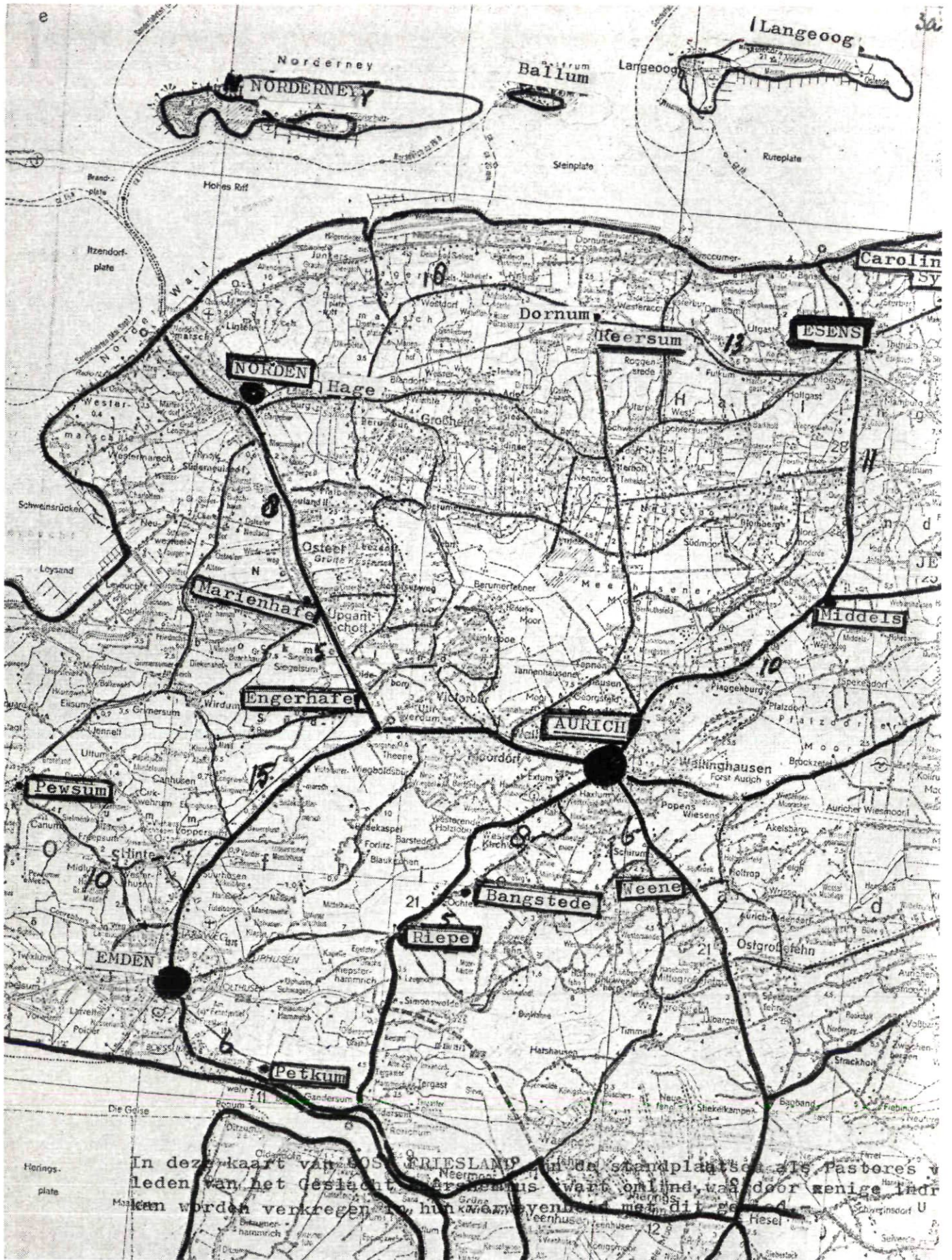
1A: datum en plaats inschrijving als leerling of assistent;

Apr: datum en plaats apothekersexamen;

V: jaar en plaats, v. vestiging;

W: woonplaats, adres;

→ datum en bestemming verhuizing.

De familie van Johann Rudolph, zijn ouderlijk huis.
(Zie Tabel II)

Aan Stadtwachtmeister Adrian Reërshemius wordt een zoon geboren, die ADRIANUS wordt gedoopt. Hij is voortbestemd de door zijn vader niet gevolgde predikantentraditie voort te zetten. Hij blijkt een studiehoofd te hebben, studeert theologie en kerkgeschiedenis aan de universiteiten van Jena en Halle en wordt beroepen naar het dorp Middels, halverwege tussen Esens en Aurich. Daarna staat hij in de grotere plaats Marienhaf, aan de grote weg Norden-Aurich en 8 km zuidelijk van Norden. Ten slotte wordt hij naar Norden beroepen. Zijn vader is dan reeds lang overleden. Zoals gebruikelijk is hij bij zijn eerste beroep getrouwd. Uit dit huwelijk, met **Sophia Louise Horst**, komen zoals gebruikelijk een groot aantal kinderen voort.

Adrianus maakt naam als predikant en kerkhistoricus. Hij stijgt in de hiërarchie, wordt Pastor Comprimarius, later Pastor Comprimarius senior. In het geboorteregister plaatst hij daarom achter zijn naam de letters P. C. Hij werkt hard, verzamelt gegevens voor zijn standaardwerk over Lutherse- en andere reformatische predikanten in Oost-Friesland. Wegens zijn drukke ambtsbezigheden zal het nimmer worden gepubliceerd.

Behalve een bekwaam en ijverig man schijnt hij beminnelijk te zijn geweest, integer en collegiaal, ook ten aanzien van lageren in de hiërarchie. Bij zijn overlijden dichte Consistorialrat Schmidt, Rector te Aurich:

„Das war Reershemius, als Lehrer ziert er Norden,
Als Vater sein Geschlecht, als Weiser seinen Orden,
Die Welt als Menschenfreund, den Himmel als ein
Christ.
Hier seh ich was er war, dort seh ich, was er ist”.

De predikantentraditie zal worden voortgezet door zijn zonen ANTON GODFRIED en PETER FRIEDRICH. In navolging van hun vader studeren zij in Jena. De oudste aanvaardt een beroep naar Engerhufe, 13 km zuidoostelijk van Norden. Na een korte periode in Norden wordt de jongste beroepen naar Riepe, 13 km Zuidwest van Aurich. Wanneer Oost-Friesland in 1744 opgaat in het koninkrijk Pruisen, dan stoot dit vader Adrianus noch beide zonen in hun carrière. Beide zonen maken zelfs promotie tot Kircheninspector, de een in Engerhufe, waar hij reeds staat, 5 km verwijderd van zijn geboorteplaats Marienhafe. Zijn broer verwisselt Riepe voor de hoofdstad Aurich, om later als standplaats het meer landelijke Weene, 6 km zuidoostelijker, te krijgen. Deze Peter Friedrich, evenals zijn vader een toegewijd kerkhistoricus, maakt het standaardwerk van zijn vader af en van zijn hand verschijnen „Reformiertes Predigerdenkmal” en „Ostfriesländisches Predigerdenkmal”. Zijn zoon ADRIANUS THEODORUS zal dit laatste aanvullen en uitbreiden met een „Nachtrag”.

Dit milieu, waarin de jonge JOHANN RUDOLPH opgroeit kent als markante figuur nog de oudste dochter, MARGARETHA SOPHIA. Volgens gebruik steunt zij haar moeder in de huishouding. Haar moeder en haar vader zal zij, zoals gebruikelijk, tot aan hun dood toe verzorgen. Omgekeerd heeft zij daarna recht op verzorging door de familie tot aan haar dood, tenzij een plotseling huwelijk door haar wordt verkozen. In dat geval zorgt de familie voor de bruidsschat. Deze vorm van bejaardenzorg en levensverzekering schijnt niet slecht te hebben gewerkt.

Reeds bij de geboorte staat JOHANN RUDOLPH onder kerkelijke invloed. Getuigen bij de doop zijn Edo *Johann* Bloite, P. C. en *Rudolph* Gustav Brave, P., respectievelijk Pastor Comprimarius en Pastor. Blijkbaar geven zij elk een hunner voornamen aan de dopeling. Deze jongen groeit op in een rechtschapen gezin met een vrome, hard werkende, geleerde en geachte vader, een wat kleurloze moeder, een ondernemende oudste zuster en twee ijverige, rechtlijnige studiekoppen van oudere broers. Bij zijn overlijden zal men broer Peter Friedrich beschrijven als een geacht „Landprediger und Inspektor”, een man, die „in seinen öffentlichen Vorträgen nicht mit seinem Alter fortgeschritten war” maar toch „von biedern Character, freien Muth, von einen graden, ächt Ostfriesischen Sinne” en een belangrijk kerkhistoricus, evenals wijlen zijn vader. Johann Rudolph maakt niet de indruk even hoog begaafd te zijn geweest als zijn broers. Waarschijnlijk heeft hij voortdurend op zijn tenen moeten staan. Wel voelde hij zich sterk tot zijn jonger zusje HENRIETTE MARIA aangetrokken, waar hij mogelijk meer begrip vond. Wanneer hij meerderjarig wordt wil hij als reactie blijkbaar geen predikant worden, noch in Norden blijven, zelfs niet in Oost Friesland. Hij wil weg, naar het vrije Amsterdam, los van het ouderlijk huis. Deze ontwikkeling doet wel zeer hedentijds aan.

Minder hedentijds is, dat zijn wens niet leidt tot een breuk met familie en ouderlijk huis. Eer krijgt men de indruk, dat hij via de nauwe interkerkelijke relaties met het Nederland van die tijd wordt ondergebracht als apothekersleerling bij Mr. Lutrot. Deze is eveneens van Duitse afkomst, lidmaat van de Evangelisch Lutherse gemeente te Amsterdam en aldaar als apotheker gevestigd in de Vijzelstraat. Op 1 mei 1756 wordt Johann Rudolph bij hem als leerling ingeschreven.

Langs welke weg hij Amsterdam heeft bereikt is mij niet bekend. De landweg per wagen of paard, was duur en niet steeds veilig. De wegen waren in het algemeen niet verhard en vol gaten. De strategisch zo belangrijke chaussées zouden pas onder Napoleon Bonaparte goed van de grond komen. De dilligence met haar grotere capaciteit en mogelijkheden dan die van de gebruikelijke postwagen of de bodekar zou pas in 1790 haar intrede doen. Uiteraard zou Johann Rudolph te voet kunnen zijn gegaan. Het is evenwel

waarschijnlijker dat zijn vader, als notabele van Norden, onder reders en kooplieden voldoende relaties heeft gehad om voor zijn zoon een plaats op een schip met bestemming Amsterdam te verzekeren.

Johann Rudolph wordt per 1 mei 1756 te Amsterdam als apothekersleerling ingeschreven. Zijn verjaardag op 12 januari 1756 zal hij waarschijnlijk in de huiselijke kring hebben willen vieren. Rekening houdende met de onzekere vertrek- en aankomstdata, die destijds voor een zeereis golden en die een speling van weken noodzakelijk deden zijn kan men rekenen, dat hij in maart of begin april 1756 zal zijn sloop gegaan. Na aankomst te Amsterdam is hij mogelijk opgenomen geweest bij verwanten of geloofsgenoten. Er wordt niet expliciet vermeld, dat hij bij zijn toekomstige meester is gaan inwonen.

Apothekersleerling en -bediende in de 18e eeuw

Omtrent de leerlingen van Reërshemius bij meester Lutterot is niets bijzonder bekend geworden. Aangenomen mag daarom worden, dat zij het algemeen gebruikelijke patroon hebben gevolgd. Daarentegen vond ik wel een aantal gegevens omtrent de leerjaren van de leermeester en diens zoon, tot en met hun vestiging als apotheker en van een leerling, later blijkbaar bediende Eduard Ferdinand Siltman. Ik laat daarom hier de levensloop van Reërshemius even rusten, ten einde plaats te maken voor wat algemene gegevens omtrent de leerlingenopleiding van die tijd geïllustreerd met bijzonderheden omtrent vader en zoon Lutterot en omtrent Siltman.

Voor de opleiding van de apothekersleerling bestond destijds geen vast programma, evenmin als voor andere gilde-opleidingen. Zij geschiedde naar het eigen inzicht van de meester-opleider. Het heterogene materiaal, waarvan deze moest uitgaan maakte trouwens een uniform geregelde opleiding bij voorbaat onmogelijk. De basisvorming werd meestal verkregen op een particulier schooltje en verliep zonder uniform programma, zonder uniforme examens.

Afhankelijk van het schoolgeld leerde de scholier daar lezen en (of) schrijven, soms ook rekenen en soms Latijn. Voor de apotheker was het dus (soms) nodig onderwijs in deze vakken te geven. Ook moesten de medicinale maten en gewichten worden onderwezen en het rekenen worden uitgebreid tot elementair handelsrekenen. Naar blijkt uit een liber prescribendi van Apotheker F. L. J. van Pelt te Nijmegen werden elementen uit de geldhandel en renteberekeningen onderwezen. Enig elementair boekhoudkundig inzicht blijkt eveneens te zijn onderwezen, zij het niet meer dan enkel boekhouden in scontroform en eenvoudige stafels.

De kennis van Latijn was voor het lezen van recepten, pharmacopoeae en Codices een noodzaak. In Amsterdam werd sinds 1721 bij het apothekersexamen zelfs een tentamen daarin verlangd. De opleiding schijnt overigens vooral op de praktijk gericht te zijn geweest. De magistrale receptuur, de bereiding van Galenische en farmaceutisch-scheikundige praeparaten vormden hoofdschotels. Ook werd de farmacognosie niet verwaarloosd. Behalve oefeningen ter kennisvorming omtrent simplicia hadden de leerlingen studiemogelijkheden in de hortus medicus. Zij hadden hier toegang op vertoon van de penning met ingegraveerde naam, welke hen (tegen betaling) bij hun inschrijving werd uitgereikt. Verdere kennis ter plaatse werd hen bijgebracht door de hortusknecht. De alchemistische symboliek bleef in de receptuur nog tot het einde der 18e eeuw in gebruik, zodat ook hierin moest worden onderwezen.

Gravures en andere afbeeldingen doen niet zelden een leerling of knecht zien, die buiten, naast de ingang, in een grote vijzel iets fijnstampt. Blijkbaar vond een deel der bewerkingen, mogelijk die waarbij hinderlijk stof of kwalijke reuk vrijkwamen, buiten plaats. Verwarming en verhitting moesten wel binnen gebeuren. Het is merkwaardig dat zo weinig wordt gemeld omtrent apothekersbranden, terwijl toch vaak met brandbare stoffen werd gemanipuleerd. Hoewel een tijdlang veel vuurwerk in de apotheek werd bereid meldt de geschiedenis eigenlijk niets omtrent explosies. Naar het schijnt waren de leerlingen veelal intern en opgenomen in het gezin van de meester. Hun slaapplek was dan vaak een bedstede in de apotheekruimte. In het leerlingenregister wordt soms deze inwoning expliciet vermeld.

De werkdagen waren lang voor zowel meester als knecht en leerling en ook op zondagen werd hulp geboden aan de patiënt.

Het tempo lag evenwel niet hoog en het werk was zeer creatief. Vakantie was er niet bij en de beloning was niet hoog, zeker niet om op te trouwen. Het was een vrijgezellenbestaan, maar voor de dagelijkse behoeften waren leerling en bediende zonder zorg. Zij betaalden geen belasting, behoeften zich niet als poorter te doen inschrijven, waren dus vrij van burgerplichten en konden naar believen van werkkring veranderen. Priklok en tijdschrijver waren overbodige werktuigen en op wat vrije tijd en een extraatje schijnt niet te zijn bekibbeld. Van arbeidsonlust en conflicten schijnt weinig sprake te zijn geweest anders dan in individuele gevallen. De leertijd bedroeg ten minste 3 jaren. Voor het afleggen van de meesterproef zal men de mening van de meester omtrent de wenselijkheid daarvan niet hebben genegeerd. De examenkosten waren zeer hoog en afwijzing dus een geldelijke ramp. Ook was afwijzing voor de meester een aanslag op diens beroepsreputatie. Het diploma werd voorts pas uitgereikt, nadat men als cives, als poorter, was ingeschreven en ook dit was een zeer kostbare aangele-

genheid. Het poorterschap was voor vestiging ter plaatse een vereiste.

Het examen duurde verscheidene dagen. Behalve dat tentamen in de Latijnse taal werd afgenomen werd geëxamineerd in de kennis der simplicia. Er moesten 2, later 5 Galenische preparaten worden bereid en getoond benevens 2, later 3 „chymicalia”. Ook werden de „groene kruiden en planten” bij het examen niet vergeten. Waren al deze klippen veilig omzeild, dan betekende de eigen vestiging een nieuwe proef, thans op maatschappelijk gebied. Tenzij een apothekerspraktijk kon worden overgenomen moest worden omgezien naar een geschikt pand. In het algemeen werd dit gehoord. Ook toen vergde de keuze der vestigingsplaats (en het besluit tot overname) een grondige verkenning van de buurt en de mogelijkheden daarvan. Persoonlijke relaties speelden bij de kans op slagen een belangrijke rol. In het bijzonder gold dit voor de mogelijkheid tot verzorging van ziekenhuizen en inrichtingen. Dan diende de toekomstige apotheek te worden ingericht. Er moest een opstand komen, een recepteertafel, beide liefst fraai bewerkt tot vermeerdering van status. Werktuigen en instrumenten moesten worden aangeschaft en voorraden grondstoffen en geneesmiddelen. Werkvoorraden moesten worden bereid, soms om nimmer te worden gebruikt. Zo is een voorraadjie Antihectic poterii, kennelijk door Reërshemius bereid bij zijn vestiging, nog onaangebroken in mijn bezit. Niet zelden ziet men de nieuwe apotheker dan ook een leerling of knecht in dienst nemen, vaak zelfs vóór de officiële vestiging, zelfs vóór zijn apothekersexamen.

Het zal nu niet verwonderlijk zijn, dat de vestiging vaak samenvalt met het huwelijk van de apotheker. Men krijgt de indruk, dat de bruidsschat, al dan niet samen met de spaargelden en eigen vermogen van de bruidegom de vestiging mogelijk maakten. Vaak ziet men de apotheek in de omgeving van het ouderlijk huis van de bruid. De relaties van de familie in de buurt zullen daarbij in het geding zijn gebracht. De jonge echtgenote en haar familie konden elkaar over en weer de hand reiken bij geboorte en ziekte. Mogelijk was enig toezicht op het „geïnvesteerde” kapitaal aan de familie van de bruid niet onwelkom.

Het lag in de geest van de tijd dat de kennismaking plaats vond binnen het kerkgenootschap. Gemengde huwelijken, in het bijzonder tussen Rooms Katholieken en Protestanten waren niet populair, om van Israëlieten nog niet te spreken.

De levensverzekering bestond nog niet. Verzekeringsgeneeskundig is het interessant, dat de eerste gegevens omtrent het risico wegens de gezondheidstoestand werden verkregen door navraag te doen bij de apotheker van de candidaatverzekerde, die hieromtrent zelfs een schriftelijke verklaring afgaf bij goede gezondheid. Wegens dit mancum bestond er een we-

duwenkas, waaruit de apothekersweduwe kon worden verzorgd. De deelname was blijkbaar vrijwillig. Deze kas werd bij de gilden weer ontlast door aan de weduwe het recht te geven om met behulp van een meesterknecht de activiteiten van de overleden meester voort te zetten. De meesterknecht was een leerling of knecht, die een examen daartoe had afgelegd. Dit recht van de weduwe is in de vaderlandse farmacie gehandhaafd gebleven, zij het dat vanaf de Wet op de Uitoefening der Artsenijbereidkunst S 1865,2 de meesterknecht door een bevoegd apotheker moest worden vervangen. Pas krachtens de W.G.V., S. 1958, 408 werd deze toestand beëindigd. Zij gaf aanleiding tot het insluipen van misstanden, in het bijzonder wanneer de weduwe zich slechts voor de netto-revenueën interesseerde en zich niet ontzag om op volstrekt onwettige wijze in te grijpen in de werkzaamheden in de apotheek met inbegrip van het personeelsbeleid. Voor regering en parlement was deze materie evenwel anderhalve eeuw lang politiek niet van enig belang en bleef het bij het oude.

Laten wij, na deze uiteenzetting, overstappen naar de casuïstiek.

Leerjaren en vestiging van Mr. J. A. Lutterot en zijn zoons Adrian

Er is enige overeenkomst tussen de achtergrond van Johann Rudolph Reërshemius en zijn leermeester Lutterot. Beiden stammen uit een Duitse familie van een goede maatschappelijke positie en behorende tot de Evangelische Luthersche kerk. De familie Reërshemius evenwel is gekenmerkt door predikanten en wat magistraten, die van Lutterot door kooplieden, magistraten en apothekers. De eerste familie stamt uit Oost-Friesland. Die van Lutterot wortelt in Thüringen, waar Johann Lutteroth (1440—1520) burgemeester was in de toen nog vrije Rijksstad Nordhausen. Via Dortmund vooral trekt een tak der familie westwaarts en levert enige generaties apothekers aan vooral deze stad in Westfalen. *Jobst Adrian Lutteroth*, een kleinzoon van apotheker Adrian Lutteroth in Dortmund en zoon van de koopman Zacharias Hermann Lutteroth in Lünen Westf.) en Catharina Altstede volgt blijkbaar de roeping van zijn grootvader. Hij trekt daartoe naar Amsterdam en wordt daar leerling bij apotheker *Frederik Stapert*, gevestigd aan de Leliegracht 68 M, tussen Heren- en Keizersgracht.

Mr. Frederik Stapert is een Harlinger, geboren omstreeks 1677. Op 9 november 1703 huwde hij *Cornelia van de Rijk*. Hij was toen 26 jaar oud en zal zich omstreeks die tijd wel hebben gevestigd. Op 1 mei 1705 wordt zijn broer Salomon bij hem als leerling ingeschreven. De inschrijving van Lutteroth, die zijn naam inmiddels gaat inkorten tot *Adrian Lutterot*, staat niet geregistreerd in het leerlingenboek. Nu eindigt deel I daarvan officieel met het jaar 1716 en begint deel II

met 1717, maar er zijn dubbelvermeldingen in de overgangsjaren en het geheel is wat rommelig. Als begin der leertijd kan daarom 1716 worden aangehouden hoewel dit administratief tussen de sterk naar Maggie riekende „kade” van het foliant deel I en het „schip” van deel II is gevallen.

Geboorten van kinderen van Frederik en Cornelia zijn in Amsterdam niet geregistreerd, ook niet die van zijn zoon *Volkert*, blijkbaar dus een kind uit een vorig huwelijk. Deze zoon *Volkert* wordt als leerling ingeschreven op 24 mei 1718, dus na *Lutterot*.

Wanneer *Frederik Stapert* is overleden vond ik te Amsterdam evenmin. Hij is daar dus blijkbaar niet gestorven en dit moet in of vlak voor het jaar 1721 zijn gebeurd. Dit blijkt uit de noodzaak om in zijn opvolging te voorzien door het aanstellen van een meesterknecht door zijn weduwe. Hij verzoekt deze waarneming te mogen doen op 26 augustus voor de weduwe *Frederik Stapert* en doet de knegtsproef op 14 oktober d.a.v. bij de Wed. *Volkert Stapert*. Deze verwisseling van vader en zoon is wellicht in de hand gewerkt doordat bij de scheiding en deling de apotheek aan zoon *Volkert* is gekomen. *Lutterot* evenwel als oudste leerling en voldoende dienstjaren wordt meesterknecht. Drie jaren later op 17 oktober 1724 slaagt *Volkert* voor het apothekersexamen en staat niets hem meer de vestiging in de weg. Toch blijft *Adrian Lutterot* in dienst, nu van een vorige leerling en ondergeschikte. De uit deze verhoudingen voortvloeiende problemen schijnen zonder merkbare strubbelingen te zijn verwerkt. Op het karakter van *Lutterot*, die wel een bekwaam man vol tact geweest moet zijn, heeft deze periode een merkbaar invloed moeten hebben.

Mogelijk heeft het huwelijk of de plannen daartoe van *Volkert* in deze samenwerking verandering gebracht. Op 21 juni 1731 doet *Lutterot* zijn apothekersexamen. Hoewel hij en zijn collega *Petrus Tierens* „sullen den Eersten haar Burgercedul vertoonen” wacht hij nog tot 6 mei 1732 alvorens poorter te worden. Dit kan in verband staan met zijn eigen trouwen en vestigingsplannen zoals niet ongebruikelijk.

Zijn bruid is *Catrijna Kemper*, wees, afkomstig uit *Borcula* en in 1703 geboren. Zij woont in het Noordse bos, een wat lommerijk stadsdeel tussen *Reguliers-*, *Spiegel-*, *Prinsen-* en *Lijnbaansgracht*, bewoond door looiers, wolwevers en -kaarders en spinners vooral. Zij trouwen op 1 juli 1735. *Adrian* is dan reeds gevestigd en heeft reeds tevoren, op 28 augustus 1731 een leerling, *Wouters van Nek*, in dienst genomen, die hem dus blijkbaar met de inrichting heeft geholpen. Hij vestigde zich aan de *Vijzelstraat 116 Kant. 3* (volgens een latere adresnotering), het 5e huis vanaf de *Prinsengracht*, richting *Kerkstraat*. Het is er een uit een rijtje, waarvan de gevelstenen *Smaak*, *Reuk*, *Gevoel*, *Gezicht* en *Gehoor*, de zintuigen dus, weergeven en vermelden. Het gehoor kan alleen nog in de bovenverdieping worden herkend. De gevelsteen zag ik niet. De tegenwoordige toestand is in een aantal afbeeldingen weergegeven. De winkelpui is gemoderni-

seerd, de belendende huizen zijn vervangen, deel gecombineerd, door karakterloze bouwsels. Aan de overzijde, voorheen flatgebouw, pronkt nu de vesting der *Algemene Bank Nederland*. Het pand lag op bijna een „steenworp” van de verblijfplaats van de toekomstige mevrouw *Lutterot*, uiteraard eveneens lidmaat der *Lutherse gemeente*.

Zijn zoon *Adrian* wordt op 19 oktober 1736 geboren en reeds op 1 december 1749, dus als 13-jarige, bij zijn vader ingeschreven als leerling. Ook dit was niet ongewoon. Hij verwerft zijn apothekersbevoegdheid dan ook reeds op 11-8-1756, dus als 20-jarige. Zijn vader is dan 59 jaar en diens leeftijd en — mogelijk — zijn gezondheidstoestand zullen bij de snelle opleiding van zijn zoon wel een rol hebben gespeeld. Deze kan nu geleidelijk de praktijk overnemen en wanneer vader (*Jobst*) *Adrian* 30-10-1769 als 72-jarige overlijdt zijn weduwe, gezin en apotheek in veilige handen.

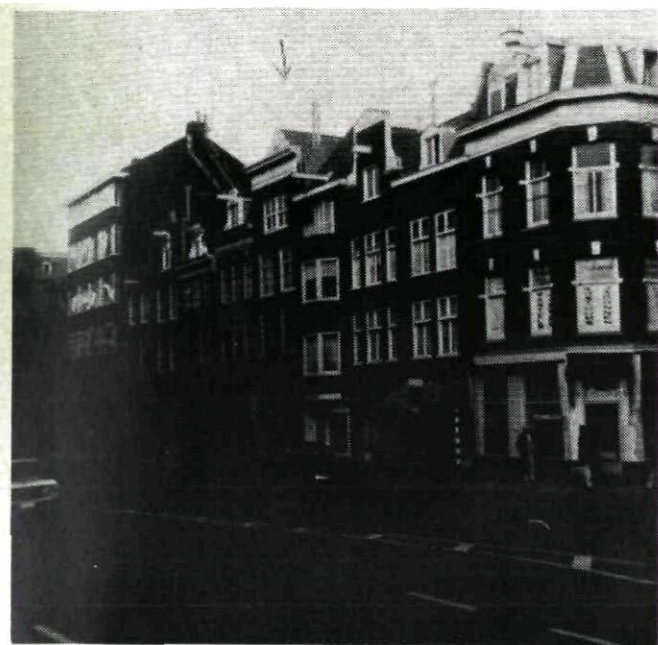
Johann Rudolph Reêrshemius volgt deze *Adrian Jr.* in feite als leerling op. Hij is op 1 mei 1756 zijn leertijd begonnen en heeft, wanneer *Adrian Jr.* apotheker wordt, dus nog maar ruim 2 maanden ervaring. Hij blijft bij de *Lutterots* als leerling, mogelijk later als bediende, werken tot *Adrian Jr.* trouwplannen gaat koesteren en op 26 oktober 1764 zal trouwen met zijn eerste vrouw, *Catrijna van Santen* (ook wel als *Maria Catrijna van Zanten* vermeld). Zij is een Amsterdamse, geboren 6-5-1744, dus 8 jaren jonger dan haar man.

8 jaren na haar huwelijk, op 14-12-1772, sterft zij, slechts 28 jaren oud en reeds op 3-5-1776 hertrouwt *Adrian* met *Francina Focke*, een wees, dochter van *F. Fokke* en *M. C. Witzen*, wonende aan de *Keizersgracht* bij haar broer *Arent*. Dit wijst wel op een vrij groot aanzien van *Adrian Lutterot* in de maatschappij van zijn tijd. *Francine* is maar 4 jaren jonger dan *Adrian*, die 40 jaren telt bij zijn tweede en laatste huwelijk. Ook deze vrouw heeft hij overleefd, wanneer hij op 28 maart 1818 overlijdt. Zijn zoon *Tobias Johannes* zal zijn werk als apotheker voortzetten. Deze is 27 september 1771 geboren en verkrijgt, na eenmaal te zijn afgewezen, op 27-10-1803 zijn apothekersbevoegdheid.

Dit is dus de sfeer van een doorlopende reeks apothekers, waarin ook *Johann Rudolph* wordt gevormd. Het blijven, na blijkbaar voltooide opleiding, als bediende totdat de meester een huwelijk gaat overwegen schijnt vaak voorgekomen te zijn.

De leerlingenjaren van Eduard Ferdinand Siltman in Amsterdam

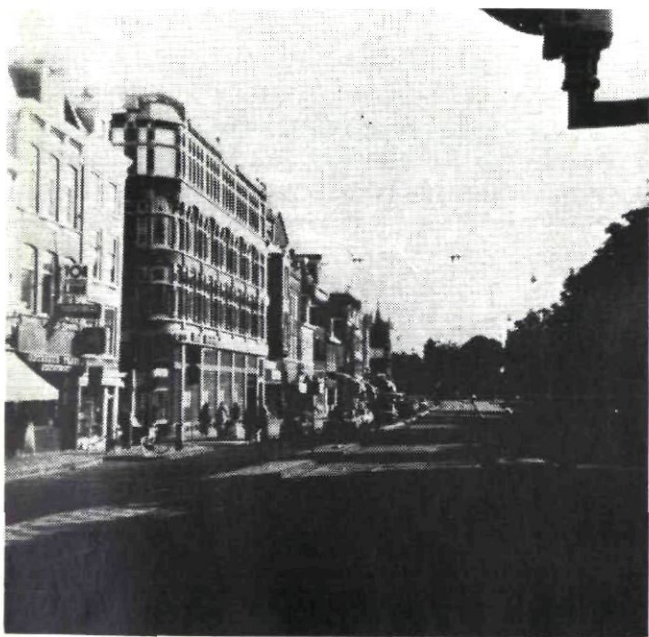
Een meer gedetailleerd beeld van het leerlingen- en bediendenleven geven ons de aantekeningen, die *Eduard Ferdinand Siltman* maakte in zijn liber prescribendi, dat hij zelf „*Liber Compositionum*” noemt. Zijn eigen wetenschappelijke bijdragen hierin zijn gering. De eerste bladzijde bevat inderdaad voorschriften, maar niet van zijn hand. Blijkbaar stammen zij van de meester, die hem het boekje heeft geschonken. Hij

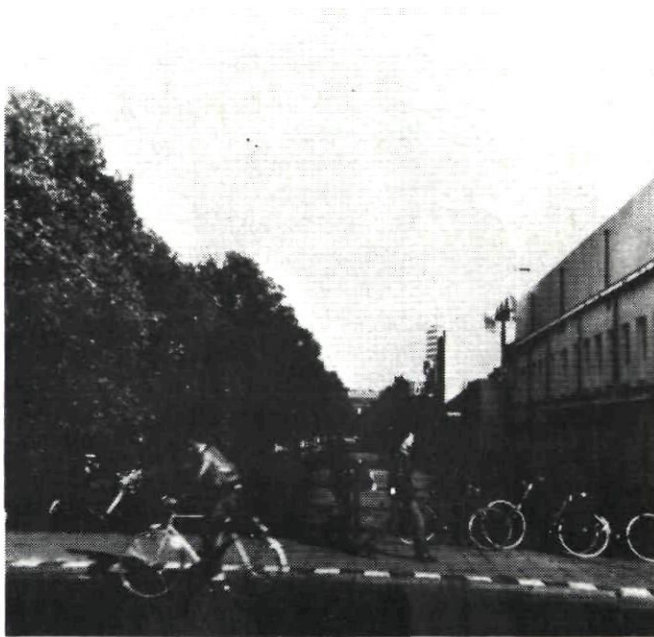
Het pand, waar de apotheek van Lutterot gevestigd was (pijl). De pui is later verbouwd en de gevelsteen is verdwenen. Bij de verbouwing zijn de panden 2 en 3 vanaf de hoek samengetrokken.

De Prinsengracht, evenals de vorige afbeelding gezien vanaf het hoekhuis. Zij vormde de grens met het Noordse bos, dat ook aan de andere zijde van de Vijzelgracht doorliep.

De Vijzelgracht, tussen Prinsen- en Lijnbaansgracht, eveneens gezien vanaf het hoekhuis Prinsengracht.

De Lijnbaansgracht, vanaf de Vijzelgracht gezien.

heeft er werkelijk met de pet naar gegooid en voor ons is dit een gelukkige omstandigheid, want des te meer staan er lukraak neergekrabbelde persoonlijke aantekeningen in.

In Amsterdam is deze Siltman nooit geregistreerd geweest als geboren, getrouwd of gestorven. De hele naam Siltman komt in die eeuw in de stedelijke en kerkelijke administratie niet voor. Zijn afkomst en zijn leeftijd zijn onbekend. De naam (SYLTman) herinnert aan Oost-Friesland. Eduard varieert in het boekje gaarne en speels zijn naam. Hij parafraseert dan en schrijft Edgar, Edzard in krabbelige krulletters. Juist in Oost-Friesland is (Graaf) Edzard niet onbekend.

Mogelijk is hij naar Amsterdam gekomen samen met een naamgenoot, mogelijk een broer. Op 15 mei 1763 wordt een *Johann Volhard Siltman* voor het eerst te Amsterdam als bediende/leerling ingeschreven bij *Mr. Johan Rudolph Reershemius*. Opvallend is de dubbele n in Johann, hetwelk op Duitse afkomst duidt. Reershemius begint deze verdubbeling juist geleidelijk te verliezen. Anderhalf jaar later gaat deze Siltman, waarvan de achternaam merkwaardig genoeg met enkele n wordt geschreven, per 4 september 1764 over naar *Mr. Pieter Wolmer*, apotheker sinds 4-7-1753.

Zijn naamgenoot en mogelijk broer *Eduard Ferdinand Siltmand* wordt per 23 augustus 1763, dus in hetzelfde jaar, als bediende/leerling ingeschreven bij *Mr. Diepen* voor 2 jaren. Hij noteert in zijn boekje: „Anno 1763 ben ik in Amsterdam gekomen,” Op het schutblad staat behalve deze onafgemaakte zin in een krullerig lijstje „E. F. SILTMAN Liber Compositionum 1772”, waartussen in Gothische letters „in” en „und”. Verder nog een onbegrijpelijke notitie van cijfers onder elkaar: 2, 1, 3¹/₂, 1/2, 1¹/₂ optelstreep, dan 1/2 en nog wat krabbeltjes.

Hij verwisselt herhaaldelijk van werkkring, achtereenvolgens is hij ingeschreven bij:

23- 8-1763	Mr. Diepen
1- 8-1765	Mr. Sinderam
2-11-1766	Mr. Angelrot
8-10-1767	Mr. van Staveren.

Bij de laatste meester blijft hij het langst. Dan wordt zijn vertrek naar *Engeland* geregistreerd, waarvan hij zelf noteert: „Den 19 Maart 1771 van Amsterdam afgevaaren met *Capt. Roeloff Holm nae Londen en daar arriveert op 29 Dito op de Rivier. Het Genoegen*”. Met „de Rivier” zal hij wel de Theems bedoeld hebben, met „het Genoegen” de naam van het schip. De overtocht van 10 dagen van Amsterdam rond de Zuiderzee naar Londen is in die tijd geen uitzondering. Men was afhankelijk van de wind, die aan onze kusten overwegend uit westelijke richtingen waait.

Lang blijft niet in Engeland. Hij noteert „4 Nov. 1771 in Groningen gekomen”. Afgevaaren 19 maart 1771, aangekomen 29 maart en, aannemende een reisduur van een week, moet hij omstreeks 25 november de terugtocht hebben aanvaard. Een verblijf dus van nog geen 8 maanden. Veel zitvlees schijnt hij niet hebben gehad. Hij maakt overigens dit uitstapje (in het leerlin-

genregister: „een reisjen naar Engeland”) zonder jeugdfaciliteiten, sleep-in, vervoersreductie of subsidie, maar op eigen kracht.

In Groningen (of elders) blijft hij zowat anderhalf jaar, waarschijnlijk weer in dienstbetrekking. Een andere stad vermeldt hij niet.

Het jaar 1772 schijnt voor Siltman niet onbewogen te zijn voorbijgegaan. Op de achterste bladzijden van het boekje begint hij zich in schoonschrift te oefenen en kiest als oefenvoorbeeld: „*verzoekende of het niet gepermitteert is dat ik school kan gaan*”. De neiging om deze aantekening in 1772 te plaatsen komt voort uit de datering 1772 aan het begin van de volgende bladzijde, waarop zijn losse krabbels worden voortgezet. Hierbij vinden wij optelsommetjes zoals:

4— 2	5—12
7	6—12
1 8	—
1	12— 1
—	
13—10	Komt bij ons

De tweede telling doet hem ons kennen als een slordig rekenmeester. Mogelijk wegens zijn springerige loopbaan er duidelijk modieuze neigingen is het niet vreemd, dat zijn aantekeningen sporen dragen van geldzorgen. Zo treft de herhaaldelijk neergekrabbelde vermelding „f 20”. Blijkbaar heeft hij een nieuwe jas laten maken, die hij nu betalen moet. Hij noteert: „*Pingster Ao 1772 hebbe een Fluweel Camisool en Blaauwe Rok bekoom*”. De volgende regel luidt: „13 gber 1772 hebben een Nieuwe blaauwe genopte Jas ontfangen. Kost mij Gld 20 circa”.

Wellicht worden de modieuze neigingen gestimuleerd doordat in het hoge Noorden een jonge liefde ontluikt. Tussen zijn aantekeningen worden losse muzieknoden neergeworpen en de notitie: „*Voor Lil a/v.d. Sch.*” Op dezelfde bladzijde strengelt hij in krulletters L en S dooreen. Dit herhaalt zich ook verderop. Mogelijk wordt deze verliefdheid (indien aanwezig) in de kiem gesmoord en zou dit een reden kunnen zijn voor zijn vertrek naar Amsterdam. Het adres „*Johan Frederik Holman, Kistemaker te Winschoten*” heeft dan mogelijk betrekking op zijn reiskist. De aantekening daaronder „NB uijt 4 dl Rad Helenii bekoomen 2 pd 10 Loot Extr. Vsum (= spissum) wordt gevolgd door een weggekraste receptberekening en het jaartal 1771.

Volgens zijn eigen aantekening is hij „12 Maj 1773 in Amsterdam gekomen”. Wat hij daar aanvankelijk uitvoert is onbekend. Hij noteert alleen „1773 Mens Maj fini meine Paruquae erhalten”, die hij dus blijkbaar vóór zijn vertrek heeft besteld. In Amsterdam wil hij behoorlijk voor de dag komen en een pruik is een zaak van gewicht. Zo verzoekt in die tijd een oppasser, na geeseling en brandmerken door de beul deze hem zijn afgevallen pruik weer op te zetten. Opvallend is hier verder, dat hij zich hier van het Duits bedient. Meestal zijn de aantekeningen in het Nederlands. Ook valt nu op, dat de notitie NB hem op kinderlijke wijze

biologeert. Hij noteert boven een aantekening betreffende kookpunten als kopje: „*De Hitte van de Koking*” en daarnaast *NBene*. Een bladzijde verder staan „*Nota*” en „*NBene*” zinloos tussen aantekeningen als „*du bois la Sainte de Gravus*”, tweemaal „*Edzard*” in Griekse letters, het jaartal 1773 en de notitie „*334 Ton*”.

In november 1773 wordt hij ingeschreven bij *Mr. Reërshemius*. Een jaar later vertrekt hij naar *Mr. Mushart*, daar ingeschreven per 30-11-1774. Zijn boekje laat hij blijkbaar bij *Reërshemius* achter in wiens apotheek ik het later zal vinden. Reeds op 7 februari 1775 wordt hij ingeschreven voor *Mr. Broers* en dit is de laatste aantekening, welke ik kon vinden. Hoe lang hij daar bediende is geweest is onbekend. Hij verdwijnt in de mist.

Merkwaardig is nog de weerklank, die zijn verblijf in Londen gehad schijnt te hebben. In gotisch schrift, waarschijnlijk dus van de hand van *Reërshemius*, achterin het boekje vond ik het volgende:

„*Dat Sehenwürdige von St. Pauli Cathedral in Londen.*

Die Höhe ist die von Erd zu Dach 510 fusz

Die Höhe von Noord zu Zuid 282 dito

Die Höhe bis zum Kreutz 404 dito

Die Diameter von der guldner Kugel ober druf 6 dito

Die Länge vom Kreutz 15 dito

Die Zahl der Treppen bis zur oberste Gallerie 534 fusz

Das Gewicht der groszen Glocke 11474 pf gegossen Anno 1716

Die Höhe von der Erde bis zum ersten Gewölbe 120 fusz

Die Länge vom Minuten Zeiger 8 fusz

Die Länge vom Stunden Zeiger 5 fusz

Die Länge von die Zahlen 2 fusz 2 Daum & 5 Daum

Die Circumferente von der untersten Gallerie 420 fusz

Dito von der wispering Gallerie 18 fusz

Die Gemähude in die Cupula stellen vor die Historie

von *St. Pauli Lebens Lauf*, gemähde von der Ritter *Tornhill* die habe 40 Jahre daran gearbeitet und hat gekostet 1500000 pfund Sterling”.

Het gebruik van Nederlandse woorden wijst op een Duitser, die reeds sinds geruime tijd in Nederland woont. In het Duits zijn er verder grammaticale foutjes en wordt er soms dialect gebruikt. Siltman was blijkbaar een slordige natuur, zoals uit zijn aantekeningen blijkt. Zijn boekje achtte hij van weinig waarde en liet het bij zijn vertrek slingeren. *Reërshemius* zette het voort, want waarom zou hij een goed bruikbaar boekje weggooien?

Eduard Ferdinand Siltman komt mij voor een wat oppervlakkige, levenslustige jonge man van zijn tijd geweest te zijn, nieuwsgierig maar niet ambitieus, matig begaafd en vrolijk van aard. Typisch doorsnee, daarom zo belangwekkend.

De laatste leerjaren van Reërshemius

Reeds werd gesteld, dat de ervaringen van *Johann Rudolph* niet aanmerkelijk zullen zijn afgeweken van die, welke omtrent de gemiddelde leerling kunnen worden vermeld. In 1762 is hij 27 jaar en heeft 6 dienstjaren bij vader en zoon *Lutterot* gewerkt. Voor het apothekersexamen komt hij dus zeker in aanmerking. Het Amsterdamse leven gaat zijn gang. Wellicht is hij gaan kijken, wanneer in *Zandvoort* een dode walvis blijkt te zijn aangespoeld. Meer zal de Amsterdamse apothekerswereld worden beroerd door het overlijden op 10 oktober van apotheker *Geraart Poenraat*, die na het eerste bezoek aan zijn collegie in de herberg de *Munt*, naar huis terugkerend, aan de *Singel*, nabij de *Heilige Weg*, voorover in een kelder duikelt en het leven laat. Toch wordt dit nieuws nog overschaduwd door de stadhuisbrand, die een dag later uitbreekt, en drie zalen in de as legt.

Zijn leerjaren lopen ten einde en hiermede een belangrijke levensperiode.

